

18375
ELEMENTE DE ISTORIA

patriotica si universale

**pentru scólele populari române
greco-orientali,**

de

Zacharia Boiu,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

**Parochu la biseric'a gr. or. din cetate in Sabiiu, Professore
la Institutulu archidiecesanu pedagogico-teologicu.**

191494 **Introducere.**

Nu toldeun'a au vietuiutu pe pamentu ómenii
acei-a, cari vietuiescu pe densulu astadi. Inainte
de noi, cari traimu acum, aa traitu alti ómeni, ina-
inte de acesti-a iar altii, si totu asiá pâna la in-
ceputulu neamului omenescu.

Este unu lucru forte placutu si forte folosi-
toriu, a scí, cum au fostu ómenii de mai nainte :
prin ce tieri au locuitu, ce datine au avutu, ce im-
perie au intemeiatu, dupa ce legi au traitu. Despre
tóte acestea, încátu suntu sciri despre ele, ne spunu
sciuti'a aceea, carea se numesce **Istoria**. **Istori'a**
este icón'a temporiloru trecute.

In Istoria avemu trei despartieminte de tempu
mai insemnate : adeca **lumea vechia** dela ince-
putulu ómeniloru pâna la venirea lui Christosu, --
apoi **lumea de mijlocu**, de atunci pâna la des-
coperirea Americii, inventarea tipariului s. a. — 1500
dupa Christosu; in fine **lumea noua**, de atunci
pâna in diu'a de astadi. De aceea Istori'a preste
totu se imparte in trei **evuri** séu tempuri mari :

- I. Tempulu vechiu,**
- II. Tempulu de mijlocu,**
- III. Tempulu nou.**

Tempulu vechiu.

I. Inceputulu neamului omenescu.

1. Dupace a facutu Dompedieu cerulu si pamentulu, si a demandatu pamentului se produca totu felulu, de plante si de animale, in fine a ziditu pre omulu „dupa tipulu si asemenarea Sea“. Omulu a esitu din mân'a lui Domnedieu Facatoriului bunu si sântu si perfectu intru tôte. Dar amagitu de ispititoriulu sierpe, cá se nu deá ascultare demandárei lui Domnedieu, elu a gustatu din pomulu opritu, si pentru aceea a fostu alungatu din raiu. Acolo s'au nascutu ómeniloru celoru d'antáiu, Adamu si Ev'a, doi fii, anume Cainu si Avelu, cest'a bunu si iubitoriu de Domnedieu, cel'a reu si neascultatoriu, carele in fine din invidia omorì pre fratele seu. Fiii si nepotii lui Adamu se immultìra fôrte pe pamentu, dar alátorea cu numerulu loru crescura si reutátile si fàradelegile loru. De aceea Domnedieu i pedepsi prin unu diluviu (potopu) generale, in care se innecara toti ómenii, afara de Noie si famili'a lui. Noie avù trei fii : Simu, Hamu si Iafetu. Immultindu-se dupa aceea ómenii de nou, se consultara se faca in càmpulu Senaaru unu turnu spre pomenirea vecìnica a multimei si poterei loru. Turnulu acest'a s'a numitu „turnulu Vavilonului.“ Insa Domnedieu facù desiertu svatulu loru; cáci incurcandu-le limbile, ei nu se mai putura intielege unii pre altii si

asiá se risipira presté totu pámentulu. Urmatorii lui Simu (Semitii) remasera in Asi'a; din ei se tragu popórele Sirieniloru, Chaldeiloru, Evreiloru si Arabiloru. Urmatorii lui Hamu se dusera in Afric'a; din ei se tragu Egiptenii si Etiopienii. Urmatorii lui Iafetu se respandira presté Asi'a mica si Europ'a, si cele mai multe popóre ale Asiei-mici si Europei se deriva dela ei.

2. Asiá ne spune despre inceputulu neamului omenescu cartea antái'a a lui Moise, carea se numesce „cartea facerei luméi.“

II. Chinesii.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1. Unulu din cele mai vechi popóre ale luméi suntu fàra indoiéla Chinesii, dar despre istori'a lor se scie de totu putínu. Ei din tempuri uitate au dusu o viétia fórté retrasa; cáci pe lângá aceea, ca erau despartíti de alte popóre prin mári late si prin munti colossali, ei se mai separara inca si prin unu zidu gigauticu, care aveá se i apere de cátra vecinii loru dela médianópte si care este cea mai mare opera de mána omenésca pe pámentu.*)

*) Zidulu acest'a admirabile, numitu simplémenté zidulu (murulu) chinesisescu, cu dreptu cuventu se póte numerá între minunile luméi vechi. Elu merge dela marginea apuseana in latulu imperiului pâna in Marea galbina, in lungime de 300 miluri, trecóndu presté dealuri, riuri, abisuri. La fundamenta are

2 Chinesii din timpuri stravechi au excelat prin agricultura și prin multe ramuri de industrie, precum d. e. prin producerea și lucrarea metalelor, prin facerea porcelanului, hărthiei s. a. Agricultur'a este la ei și astăzi în cea mai mare onoare, și însuși imperatorul ara în totu anul unu locu cu mânille sele. Insa fiindcă Chinesii au traitu mii de ani fără libertate, pentru aceea cultur'a lor n'a potutu înaintă, și astăzi stă încă mai totu pe trépt'a aceea, pe carea s'a aflatu înainte cu multe sute de ani. Asemenea și sciintiele lor nu suntu vii, progresandu, ramurindu-se, ci unu mecanismu mortu, o gramada de învetiaturi, istorii, cântări s. a. remase dela mosiu la tata și dela tata la fii.

3. Limb'a Chinesiloru este foarte seraca, căci nu are decâtu 450 radacini de cuvinte, asiá, încátu fiecare cuventu trebuie se aiba câte 30—40 întieleșuri. Literelle lor suntu unu felu de semne ale lucrurilor, ce înfatșiéza; numerulu lor atât'a e de mare, încátu trebuie se tréca mai multi ani, pânăcandu învétia cine-va a cetii.

grosime de 25 urme; înaltímea lui e totu asemenea. Totu la 300 pasi esu din elu turnuri de aperare. Tóte zidírile unei țeri mări europene la olalta se crede ca nu cuprindu atât'a massa, cá zidulu acest'a singuru. Destínatíunea lui a fostu, a apéré Chin'a de navalírile Mongoliloru, cari locuíau la médianópte. Acum tinendu-se și popórele acestea de imperiulu Chinei, zidulu nu mai e de lipsa și începe a se ruíná. Ela póte se fia zidítu cu 1000 ani nainte de Christosu.

Religiunea Chinesiloru constă parte din invetiaturi morali, parte dintr'o multime de ceremonii si credintie desierte. Cá fundatoria alu religiunei loru ei veneréza pre unu intieptu din vechime, anume **C o n f u c i u**, care se le fia lasatu si patru cărti sante, numite ching, ce le tñu si acum in cea mai mare onóre.—Crestinismulu sporesce fórté cu greu intre Chinesi; căci ei, cu tóte ca suntu de totu servili, fricosi, molesiti si remasi indereptu, totusi se tñu de celu d'antăiu poporu de pe pamentu, si la totu, ce este strainu, se uita preste umeru.

III. Indienii.

1. In tempuri stravechi trabatura de dincolo de muntii cei mari Himalai'a in Asi'a popóre belicóse spre médiadi si se asiediara in Indi'a; căci tiér'a acést'a inca in vechimea adunca erá renumita pentru fertilitatea (rodirea) sea cea admirabile. Locuitorii cei vechi ai tierei parte au fostu ucisi, parte aserviti.

2. Fiindca Indienii au formatu o multime de regate mici, independinti unulu de altulu, pentru aceea istori'a loru cea vechia, cá si a Chinesiloru, e acoperita de intunecime nepetrundibile. Atát'a se scie, ca si la Indieni erá impartitu totu poporulu in **e l a s s e s é u c a s t e** nestramutabili, asiá, încátu nici prin casatoria, nici prin alte mijlociri nu erá cu potintia cui-va a esi din cast'a sea si a intrá

intr'alt'a. Clase de acestea erau patru. Cea d'ar-tău erá a p r e o t f l o r u, cari aveau mare auto-ritate si multe drepturi si prerogative. A dáu'a casta erá a m i l i t a r i l o r u, de cari se tineá si regele. A trei'a classa o formau a g r o n o m i i, m e - s e r i a r i i si n e g o t i a t o r i i. Clasea cea din urma erau asiá numitii P a r i a s, remasítiele locu-itoriloru celoru vechi. Ei atát'a erau de despretiu-iti din partea celorlalte caste, încátu nu poteau avé nici unu amestecu cu ele, ba si déca numai se a-tingeau de vreunu lucru, acel'a se priviá de spurcatu.

3. Religiunea Indieniloru erá i d o l o l a t r i a, a-deca inchinare la idoli. Ei si-intipuiáu o multime ne-numerata de diei mai mari si mai mici, pré cari i adorau prin multe ceremonii straine. Religiunea a-cést'a vechia, numita bramaismu, se modificá si se curatá mai tardu prin intieleptulu B u d h'a, ale cá-rui invetiaturi le a priimitu o parte mare a popo-rului.

4. Limb'a cea vechia a Indieniloru se numesce S a n s c r i t u, si invetiatii dícu, ca ea a fostu cea mai frumósa, mai avuta si mai perfecta limba de pe pamentu, si ca limb'a grecésca si cea romana de mai tardu sémena multu cu dens'a.

IV. Vavilonenii si Assirienii.

1. Ei suntu cei mai de aprópe urmatori ai lui Noie, carele a scapáta de dilaviu (potopu), dupacum

sciti din Istori'a biblica. Mergendu din tinutul muntelui Ararata in josu dealungulu riuriloru celoru mari Eufratu si Tigru, ei ajunsera in fine intr'unu siesu largu si roditoriu intre aceste doue ape, care se numia câmpulu Senaar, si aci zidira **Vavilonulu**, póte cea mai vechia cetate de pe pamentu. Celu d'antãiu imperatu alu Vaviloniei a fostu eroulu **Nimrod**, de care se vorbesce in Sânt'a Scriptura, si carele va fi traitu cu mai multu de 2000 ani inainte de Christosu. Unu altu imperatu, **Ninu**, mergendu spre mn., zidi in Assiri'a lângã Tigru alta cetate mare, numita dupa numele seu **Niniv'a**, carea se dice ca aveá 12 miluri in circuitu, asiá încãtu trebuiau trei zile, spre a o poté incungiura.

2. **Vavilonulu** si **Niniv'a** au fostu cele mai mari, mai poderice si mai renumite cetãti ale Asiei in stravechime; si domni'a imperatiloru vaviloneni seu assirienii se estindeá preste tóte tierile vecine pâna in mari departãri. **Vavilonulu** erá ziditu pe amendoi tiermii Eufratului, carele aici are o latime de 600 urme, si erá inchisu cu unu zidu patratu, din care fiacare parte mesurá in lungime 6 ore. Va se dica, pentru de a incungiurá **Vavilonulu**, ti trebuiau 24 ore. In fiacare parte a zidului, care portá o multime de turnuri pentru aperare, erau câte 25 porti de arama, cu totulu dar 100 porti. Ear din afara de zidu erá unu siantiu latu si afundu ziduitu,

care la tempu de nevoia se umpleá cu apa din Eufratu. Ambe părțile cetătiei se legau între sine prin unu podu gigantic; ear la capetele podului radicá imperatés'a Semiramid'a dóue palatiuri pompóse cu gradini portate pe arcuri inalte. Gradinile acestea „s p e n d i u r a t e“ ale Semiramidei se numerau între c e l e s i e p t e m i n u n i ale lumiei vechi. Stratele Vavilonului erau tóte óble, puse pe linia. Cetatea in sa nu cuprindeá in sine numai case, temple si alte zidiri, ci si gradini, pometuri, ba si câmpuri de aratu, asiá, încátu locuitorii, candu veniá vr'unu inamicu asupr'a lor, se inchideau in cetate si poteau sustiné obsediulu câtu de multu; căci nu duceau lipsa nici de apa, nici de nutrimentu.

3. Fiindu tinutul între aceste dóue riuri mari fórté uscaciosu, Vavilonenii traserá in lungulu si latulu tieiei lorú nenumerate canaluri, prin cari derivau apa din Eufratu pentru udarea câmpurilorú sele. Siesulu acest'a roditoriu si bine lucratu erá pe atunci cá o gradina mare. Dar nu numai in agricultura, ci si in lucrarea meseriilorú si artilorú Vavilonenii erau fórté inaintati: ei radicau zidiri mari si pompóse, torceau si tieseau lân'a si inulu, scieau vapsi frumosu si lucrau la feru, arama, argintu, aurú si petri scumpe.

4. Religiunea Vavilonenilorú erá i d o l o l a t r i a. Ei se inchinau sórelui, pre care lu onorau cá pre

unu dieu, numindu-lu Vaalu, și i radicara unu templu mare cu unu altarn și tipulu lui de auru, precum și unu turnu de 600 urme înaltime, cea mai înalta zidire de mâna omenésca pe pamentu. Ei au fostu cei d'antâiu, cari au numeratu dilele, lunile și anii, și prin acést'a au facutu începutulu Astronomiei și alu Calendariului. Dar viéti'a lorú erá desmierdata, luxuósa și urita.

5. Niniv'a se surpá pe la anulu 600 înainte de Christosu prin Medieni. Vavilonulu mai stetú cam 100 ani, apoi se ocupá prin Persi subt imperatulu lorú celu bataciú Chiru séu Cyrus.

6. Astadi nici Vavilonulu, nici Niniv'a nu mai existu, ba și locurile dimpregiurulu lorú suntu pustietáti, locuite numai de sierpi și fére selbatice. De pe la a. 1840 încóce au începutu Europeanii a sapá mai cu deadinsulu prin ruinele lorú cele colossali și au aflatu multime de lucruri forte memorabili. Chiaru și o parte din templulu lui Vaalu și din palatiulu imperatului Navuchodosoru, care la a. 586 n. de Chr. a dusu pre Judeii in robí'a din Vavilonu, s'au desgropatu. Dauna numai, ca invetiatii nici pâna acum nu potú cetí bine scrisórea vavilonica (chaldaica); càci aceea este compusa din linii conice, și sémena cu nisce gramadutie de cuie aruncate unulu preste altulu.

V. Egiptenii.

1. Egiptulu inca in vechime se numia „unu daru alu Nilului.“ Acésta numire i se dedea cu drep-tulu. Cáci incungiuratu atátu la resaritu, càtu sí la apusu de podeie radicate, elu este unu siesu an-gustu, formatu sí sustinutu de riulu Nilu. Sí pe candu podeiele vecine suntu pustietàti de nesipu, pe a-tunci Egiptulu prin Nilu devine un'a din tierile cele mai fructifere nu numai ale Africei, ci preste totu ale pamentului. Tómn'a prin lun'a Septembre riulu ese din albi'a sea, sí derivatu prin canaluri nenu-merate, acopere totu Egiptulu cu undele sí noróiele sele, prin cari adapa sí ingrasia pamentulu. Prin Novembre, dupace se scurgu apele, se începe lu-crulu càmpului, adeca fàra de aratu sí grapatu se sémena cerealile : gràulu, ordiulu s. a, cari apoi in 3—4 luni suntu cópte sí prin Martiu se scera sí dau recolte admirabili. De aceea Egiptulu erá vestitu in vechime pentru rodirea sea, sí fratii lui Iosifu d n Canaanu, candu nu aflara nicairea gràu in tem-pulu fómetei, venira cu sacii la Egiptu, unde Iosifu umpluse granariile Faraonului (imperatului.) Egiptenii insa erau renumiti nu numai pentru lucrarea cu diligintia a pamentului, ci sí pentru meseriile,artile sí invetiatu-rile lorú. Ei lucrau lemnulu sí pétr'a, lán'a sí inulu, ferulu, sticl'a, osulu sí metalele nobili cu mare de-

steritate. Ei faceau și harthia din foile unei papure, — de unde și numele „papiru.“ Dincontra însă în arta resbelului n'au escelatu. Ei încă erau împărțiți în **classe** (caste) deosebite: clasa preoților, a militarilor, a meseriarilor, a agronomilor și a pastorilor; și împărțirea acest'a se susținea cu atât'a strictetia, încatu nimeni nu putea să se din cast'a sea și se între într'alt'a, ci fiului vrendu nevrendu trebuia să se făcă și elu aceea, ce fusese tataseu.

2. Religiunea Egiptenilor era idololatria cu onorarea mai a tuturor animalelor folositoare sau stricatore: a crocodililor, pisicelor s. a., dar cu deosebire a unui tauru, numitu **A p i s**. În acest'a venerau ei pe unu dieu stravechiu, dela carele după tradițiune învetiasera agricultur'a. Și fiindcă ei credeau și în nemorirea sufletelor, pentru aceea locuintele lor nu le numiau case, ci numai cuartire și le faceau simple și neînsemnate; dar cea mai mare pompa o puneau pe morminte, dicendu, ca acelea sunt adeveratele case. De aceea nici ardeau pe morții lor, nici i îngropau în pamentu, ci i balsamau cu miruri scumpe, i tineau 70 zile în sare, apoi i îmbracau în vestminte neputreditoare, și astfel i puneau în cripte sapate în stânci de pétra seu și numai simplimente sub pamentu. Cadavrele acestea, numite **mumii**, în adeveru nici ca au putreditu, ci

numai s'au uscatu cá lemnulu séu cá pétr'a, si in starea acést'a se gasescu si in díu'a de astadi sute de mii dintr'ensele.

3. Zidirile de pompa ale Egipteniloru se deosebiau prin grandiositatea si duraveritatea lor; cáci nu erau facute din caramida, precum d. e. ale Vaviloneniloru, ci din pétra de granitu, porfira séu marmora. Cele mai cunoscute dintr'ensele suntu **obeliscii** si **piramidele**. Obeliscii erau nisce monuminte, josu late in patru unghiuri, spre vêrfu totu mai auguste, cioplite adeseori dintr'o singura pétra, si ajungeau uneori inaltímea de 140'; scopulu lor se pare a fi fostu, cá se insemne órele, precum d. e. orológele nóstre de sóre. Admirabili insa pentru marimea lor cea monstrósa erau piramidele, zidiri quadrate de inaltími colossali, precum nu are mai nici unu turnu in Europ'a. Piramidele se paru a fi fostu locurile de inmormentare ale regiloru. Ele stau in partea apuseana a Egiptului de mijlocu la marginea pustíei, si suntu 40 la numeru. Un'a dintre ele, carea pórtá numele regelui Cheope, atát'a e de mare, incátu dieci de mii de ómeni trebuie se fia lucratu la ea dieci de ani; si invetiati au calculatu, ca cu materialulu dintr'ens'a s'aru poté inchide cu zidu o tíera mare, precum e d. e. Spani'a. Piramidele acestea, cari inca in vechime se numerau intre cele siepte minuni ale lumii, au astadi o

vechime eam de 4000 de ani si suntu cele mai vechi si—impreama cu zidulu chinezescu—cele mai mari zidiri de pe pamentu.

VI. Fenicienii.

1. Celu mai insemnatu poporu negociatorescu alu vechimei au fostu Fenicienii. Ei locuiau pe marginea cea angusta dintre Palestin'a, Siri'a si Marea mediterana. Ei dupa Scriptura se tragu din semint'a lui Hamu, unulu din fiii lui Noie. Fiindu tier'a loro mica, stérpa si seraca, Fenicienii de timpurla si-pusera ochii pe mare, carea se reslatiá in drept'a si stâng'a dinaintea loro. Si incependu astfelu cu pescuitulu si navigatululu, si facendu-se din ce in ce mai cunoscuti cu firea mării, se incumetara a calatori totu mai departe, pansandu in fine devenira cei mai indrasneti navigatori din lumea vechia. Acusi erau cercetate de nãile loro de comerciu tóte tierile si cetãtãile marginarie cu Marea mediterana pãna la Greci'a si Itali'a; acusi le erá cunoscuta tóta marginea Africei; in fine mergendu totu mai departe, ajunsera la Spani'a; ba trecendu strimtórea cea periculósa dela Gibraltaru — numita pe atunci „stélpia lui Ercule“—incungiurara Spani'a si mersera pãna la Britanni'a si pãna la marginile de mn. ale Germaniei, incarcandu pretotindeni nãile loro cu avutlile acestoru tieri. Din Spani'a espor-

tau argintu, care cá bolovani de pétra lu legau in locu de anghire de funiile náiloru. Din Britanni'a carau cositoriu; ear la malulu màrei de mn. aflau pétr'a numita ambra-galbina séu electru (chichli-bariu), carea pe atunci erá cá aurulu de scumpa.

2. Dar cum cutezaú Fenicienii a întreprinde calatorii atátu de îndelungate? Náile si-le faceau din lemnu de chedru, carele este celu mai tare si cre-sceá aprópe de tíer'a loru in muntii Livanului; maie-strii se facura ei fórté buni, càci sciti, ca si Solo-monu duse la zidirea bisericei din Ierusalimu maie-stri fenicienii; ear úmblarea temporiloru se deprin-sera a o cunósce mai cu séma de pe sóre, luna si stele. Si fiindca ei trebuiau se cunóscea fórté bine stelele cerului, cá se si-scia îndreptá cursu-rile calatoriiloru, pentru aceea ei au cultivatu multu **astronomi'a**. Totu ei se fia inventatu si **banii**, càci pâna atunci negociulu se cuprindeá numai in schimbarea unoru producte cu alte producte. Prin întemplantare ei se fia inventatu si **sticl'a**. Odinióra adeca facendu corabierii focu la malulu màrei, adu-sera de pe náile loru câte-va derabe de salitru, pu-sera caldàrile deasupr'a loru si facura focu; ear dupa ce astfelu si-gatisera de-mancarea, scormonindu din întemplantare séu din trecere de tempu prin ce-nusia, eata nisce tablitie subtiri transperinti; si eata in modulu acest'a sticl'a, carea la ferbintiéla se formase

singuru din salitra, nesign si cenusia!—Totu Fenicienii se fia inventatu si **colórea porfiree**. Unu càne adeca mancase la malulu mării unu felu de scoici si si-rosise botulu; pecurariulu lu sterse cu lãna alba, lãn'a se vapsi frumosu rosia, — si eata pompós'a colóre porfiree a fostu inventata. Dar mai momentósa decâtu tóte acestea e **inventiunea litereloru**, carea inca se ascrie Fenicieniloru, si prin carea ei au pusu fundamentulu celu siguru la cultur'a omenimei. Altii insa dicu, ca onórea inventãrei litereloru compete Chaldeiloru.

2. Fiindu Fenici'a prea mica pentru multimea locuitoriloru ei, acesti-a se indatinara a esi parte din tíera si a se asiedia prin alte locuri cá **colonisti**. Fenicienii au intemeiatu multe colonii de acestea, dintre cari cea mai renumita a fostu **Cartaginea** in Afric'a, in fati'a insuleloru italice Sardinia si Sicili'a.

3. Cetãtãile cele mai insemnate ale tíerei loru au fostu **Sidonulu** si **Tirulu**, care din urma dupa obsediare grea de siepte luni lu surpã Alexandru celu Mare la a. 332 n. Chr., si asiã se stinse statulu Fenicieniloru.

VII. Evreii.

1. Poporulu evreescu nu s'a facutu renumitu in istoria nici prin marimea séu poterea sea resbelica,

nici prin escelare extraordinaria in sciintie si arti, ci cu deosebire prin **religiunea** sea. Căci dintre toate popoarele lumii vechi ei au fostu unicii, cari se inchinau **unui Domnedieu** si lu onorau intr'unu modu foarte aprópe de religiunea noastră christiana.

2. Stramosii poporului evreescu au fostu patriarhii **Avraamu**, **Isaacu** si **Iacobu**, cari cá pastori duceau viétia nomadica, umblandu cu turmele lor din locu in locu. Prin vinderea lui Iosifu, a cărui istoria ve e cunoscuta tuturor, si prin asediarea lui in Egiptu, neamulu lui intregu se stramută intr'unu tempu de fómete la Egiptu. Dupace in sa mori Iosifu si venira la cărma alti imperati, cari nu scieau pre Iosifu, Evreii avura dfile amare in Egiptu, silindu-i Egiptenii la robia din ce in ce mai rea. In sfarsitu desceptă Domnedieu spiritulu lui **Moise** si alu lui **Aaronu**, si le demandă, se scóta pre poporulu din Egiptu si se-lu duca intr'o tíera, ce o promisese lui Avraamu si semintiei lui.

3. Dupace astfelu esira Evreii din Egiptu, „din cas'a robiei,“ si trecura in modu minunatu Marea-rosia, ajunsera in pustia, unde Domnedieu in muntele Sinai le dedù prin Moise **cele diece porunci**, cari le tinemu si noi crestinii. Dupa aceea, petrecendu Moise cu poporulu in pustia 40 ani, si crescendu unu neamu mai bunu si mai ascultatoriu,

urmatoriulu lui Moise, anume Iisusu Naví, duse pre Evreii in Palestin'a, impartíndu tíer'a dupa cele 12 neamuri ale loru in 12 párti.

4. Unu restempu de 200—300 ani petrecura Evreii fàra imperatu, radicandu Domnedieu din càndu in càndu câte unu Prorocu sèu Judecatoriu dintre densii, precum au fostu Samsonu, Ieft'a, Baracu, Samuilu si altii, cari le erau conducatori in pace sèu in resbelu. In fine le dete Domnedieu imperatu pre Saulu, ear dupa acel'a pre **Davidu** pe la anulu 1000 nainte de Christosu. Imperatulu Davidu a fostu si Prorocu si a facutu **Psalmii** cei frumosi, cari i cantàmu sèu cetimu noi in biserica. Elu zidindu pe muntele **Sionului** in Ierusalimu cetate imperatésca, stramutà scaunulu domniei acolo. Renumitulu urmatoriu alu blândului Davidu a fostu fiulu seu, intieptulu **Solomonu**, carele in restempu de 40 ani zidi pe muntele Mori'a din Ierusalimu **biserica** cea pompósa numita dupa numele seu. Sub fiulu lui celu desmierdatu Rovoamu se desbinà poporulu in dóue párti, numindu-se imperati'a cea vechia **a lui Iud'a**, ear cea nóua **a lui Israilu**. Pe candu intre imperatii Iudei au fostu mai multi buni si tematori de Domnedieu, pe atunci imperatii lui Israilu mai toti au fostu rei si fàra de lege, abatendu-se dela cinstirea adeveratului Domnedieu si scapetandu spre idololatri'a pa-

gàniloru. Pe tempulu acest'a au traitu cei mai multi **Proroci**, precum Isai'a, Amosu, Osi'a, Ezechiilu, Ilia si altii, cari mustrau faradelegile poporului si prevesteau perirea lui, déca nu se va indreptá. In sfarsítu Evreii din imperati'a lui Israilu fura dusi in robi'a assiriana, ear cei din imperati'a Iudei in robi'a Vavilonului. Si de-si o parte dintr'ensii mai tardu se reintórsera la Palestin'a, totusi imperiulu Iudeiloru n'a mai potutu ajunge la flórea sea de mai nainte.

5. Pe tempulu lui Christosu Palestin'a erá ocupata de Romani, cari la a. 70 d. Christosu, revoltandu Evreii asupr'a loru, **risipira Ierusalimulu** si nimicira de totu imperati'a Evreiloru. De atunci incóce Evreii nu mai au patria propria, nici nici imperiulu national, ci traiescu imprasciati preste tóta fati'a pamentului, tinendu-se pâna in diu'a de astadi fórte strinsu de parintescile loru obiceiuri si de vechi'a loru religiune, carea dupa Moise se numesce **religiunea mosaica**, adeca a lui Moise.

VIII. Medii și Persii.

1. Astyage și Chiru.

(Pe la a. 555. înainte de Christosu.)

1. Odata, spune tradițiunea, visà Astyage, regele Mediloru, ca din pól'a fiicei sele Mandane resarise unu pomu, carele umbriá tóta Asi'a. Chiamandu pre talmacii de visuri, dupa obiceiulu de atunci, acesti-a esplicara visulu asiá, ca Mandane va nasce unu fiu, carele va ajunge imperatu preste tóta Asi'a. Astyage, temendu-se, cá nu cumva atunci se pérda și elu domni'a, maritá pre fiia-sea dupa unu Persu de neamu neinsemnatu, anume Cambyse; și candu fiia-sea nascù unu fiu și-i puse numele Chiru séu Cores, adeca sóre, mosiulu crudelu dete ordinu unu curteanu alu seu anume Harpagu, cá se omóra pre nepotu-sea Chiru intr'unu munte pustiu. Curteanului insa i se facù mila de pruncu și nu lu omori, ci lu dete unu pastoriu, cá se lu omóre acest'a; dar acel'a inca nu lu omori, ci lu dedù soției sele, càrei-a tocmai atunci i morise unu pruncu totu de etatea nepotului regelui. Astfelu pastorii ingropara prunculu loru in locu de prunculu regescu, și ómenii, pre cari Astyage i tramise anume, cá se véda, implinitu-s'a ordinulu lui, i reportara, ca Chiru e mortu și ingropatu,—și regele cu acést'a se liniscì. Intru aceea Chiru cresceá intre pastorii dela munte și erá tare și frumosu și sanatosu. Odata jocandu-se baietii, alesera pre Chiru imperatv, și acest'a fàra sfiéla pedepsi aspru pre fiulu unui omu de frunte, care nu voise a ascultá de densulu la jocu. Plangendu-se omulu la regele, acest'a

chiamà pre Chiru inaintea sea sî lu mustrà aspru, càci a cutezatu elu, fiulu de pastoriu, a bate pre unu fiu de domnu. Eara Chiru respunse cu indrasnéla: „Eu amu avutu dreptu a lu pedepsí. Baietii m'au alesu pre mine imperatu, sî toti mi s'au supusu sî m'au ascultatu, numai acest'a nu. De aceea elu si-a sî priimitu pedéps'a meritata. Déca eu cu acést'a amu gresítu, eata-me aici!“

2. Regele, surprinsu de atát'a indrasnéla, precum sî de asemenarea baiatului cu fiia-sea, indata se umplù de suspiciune, sî chiamandu inainte sî pre Harpagu; sî pre pastoriulu, care crescuse pre Chiru, acei-a de frica spusera adeverulu, sî Astyage le dictà pedepse infricosiate. Talcuitorii de visuri liniscira pre regele, se nu se téma, càci visulu lui s'a implinitu, dupace Chiru a ajunsu rege,—adeca preste copii la jocu. Astyage tramisè pre Chiru la parintii lui in Persi'a, sî acesti-a, sciindu-lu mortu sî acum vediendu-lu viu sî sanatosu, se bucurara fórte. Candu sî candu chiamá regele pre fiia-sea cu nepotielulu seu la curtea regésca sî atunci se desfetá de respunsurile cele agere sî indrasnetie ale copilului. Odata vediendu elu pre mosiulu seu imbracatu in tóta pomp'a regésca siedindu pe tronu, sarì repede la elu sî apucandu-lu pe dupa grumazi, strigà: „O ce mòsiu frumosu amu eu!“ „Dar mai frumosu e decâtu tata-teu?“ lu intrebà muma-sea; eara elu respunse: „Intre Persi tat'a e mai frumosu, ear între Medieni mosiulu!“ De alta data, siedindu la mésa sî vediendu bucatele cele multe sî felurite, ce li se pusera inainte, díse: „O mosiule! Càta truda sî ostenéla veti fi avendu voi, pâna se goliti atâtea blide; noi mancàmu numai pâne sî carne, sî indata suntemu satui.“ De alta data imbiandu-lu eu vinu, baiatulu nu voi se bé, dícendu, ca e amestecatu

cu veninu; „càci — dîce — amu vediutu eu la ospetiulu teu din urma, cum cu totii v'ati fostu perdutu mintîle, încàtu nu mai scieai nici tu, ca esti regele loru, nici ceialaltî, ca suntu supusii tei!“ Acestea sî altele asemenea placura be-trànului Astyage, sî asiá dedù nepotului seu de aici incolo crescere regésca, punendu-lu se 'nvetie tóte cele de lipsa; sî mai cu seama calaritulú sî venatulu.

2. Astfelu crescù Chiru sî se facù celu mai de frunte barbatu in Persi'a. Harpagu, care asceptá ocasiune a si resbuná asupr'a crudelului Astyage, tramise odata lui Chiru unu iepure in daru, sî aducatoriulu i siopti, se lu desfaca insusi in singuratate. Facendu astfelu, aflà in pàntecele iepurelui o scrisóre, in carea Harpagu lu provocá, a se revoltá asupr'a lui Astyage sî a lapedá jugulu Medieniloru. Lui Chiru i placù planulu acest'a. Sî asiá incepù a pregati pre Persii de resbelu. Mai antàiu le demandà intr'o dî, se curetie unu càmpu mare pustiu, plinu de spini, dandu-le mancare putîna sî reá sî tractandu-i aspru. Ear pe dimineti'a urmatóre le demandà se se adune galiti de serbatóre, sî ducendu-i intr'unu càmpu frumosu desfetatu, le puse inainte pàne sî carne sî vinu sî i ospetá tóta dîu'a. Apoi intrebà, care dî li-a mai placutu: cea de eri ori cea de astadi? Ear a ei respunsera: „Eri am fostu robi, astadi suntemu domni.“ „Astfelu de domni veti fi totdeun'a“, — le dîse elu, „déca veti scuturá jugulu Medieniloru; ear de nu, totu sclavi veti remanés, precum ati fostu eri. De a-coea, déca voiti se fiti liberi, haideti dupa mine!“

3. Persii se rescolara. Astyage tramise óste asupr'a loru, punendu in fruntea ei pre Harpagu, care i se aretase supusu sî credinciosu; dar acest'a trecù cu tóta óstea sea la Chiru. Astyage de furia restignì pre toti talcutorii

de visuri, și adunându-lă pe lângă el, să plece asupra lui Chiru; dar acesta îl învinge și îl prinde.

2. Chiru și Cresu.

1. După învingerea cea strălucită a Medienilor Chiru și pe toate popoarele învecinate, a se supune domniei Persilor. Numai un domnitoriu era în vecinătate, carele cucerise și se opune. Acesta era Cresu, regele Lidiei, al cărui regat se estindea mai presste tota Asia-mică, iar averile lui erau nenumărate și deveniseră de proverbiu. Acesta era Chiru înainte la râul Halys, care despartea țările lor, și ambele armate se luptară cu atâtă bravură, încât nu se putea înfrânge unul pe altul. Cresu se întorse, și și-dimise ostrea, cugetându, că se continue războiul în vîră venitoare; dar Chiru cu calareții săi persesci îl urmări pe neașteptate, îl bătă, și îl ocupă capitala Sardi, ba era pe aci, că unu Parsu se omorî pe Cresu însuși, necunoscându-l. Acesta avea un fiu munt, cărui-a atunci îl pericolul de moarte al tatălui său și se deslegă limbă și așa strigă Persului: „Omule, nu ucide pe rege!“ Astfel Cresu se prinde viu și se duse înaintea lui Chiru, carele îmbetatu de învingerea sa, ceru, că nefericitul rege să se arde pe rug. Cresu stetea legatu și acceptă sfârșitul său. Rugul se aprinse; atunci Cresu strigă

prin tacerea poporului adonatu : „O Solone, Solone, Solone!“ Chiru, curiosu a scí insemnatatea acestoru cuvinte, demandà a se luá Cresu de pe rugu, cá se i spuna, ce va se dica numele „Solone?“ Atunci regele i spuse, ca odinióra, pe candu elu erá in culmea fericirei sele, a venitu la densulu unu barbatu intieptu diu Greci'a anume Solone, carele i-a disu, ca nimeni nu se póte numí fericitu inaintea de mórtea sea, si ca elu atunci n'a bagatu in seama cuvintele acelu intieptu, dar acum in nefericirea sea si-a adusu aminte de ele.

2. Chiru se petrunse de cuvintele lui Cresu, si cugetandu la nestatornici'a tuturor lucrurilor omenesci, i daru viéti'a si lu tinù lãnga sine cá consiliariu si amicu.

3. Mórtea lui Chiru.

1. Dupa acést'a subjugà Chiru pre Grecii, cari locuiau la marginea apuseana a Asiei-mici dealungulu Mării mediterane. Apoi plecà asupr'a imperiului celui mare alu Vaviloneniloru si lu surpà si acest'a, in sa nu cu poterea, ci cu istetimea. Zidurile Vavilonului atát'a erau 'de gróse si de inalte, încátu Persii indesiertu le batura. Atunci intr'o nópte, pe candu Vavilonenii aveau o serbátóre vesela, demandà Chiru, cá ap'a Eufratului, care

curgeá prin mijloeuul cetátiei, se se derive in alta albia, si Persii, intrandu pâna 'n bráne in Eufratu se verira impreuna cu undele lui pe sub ziduri in cetate. Astfelu cadîu intr'o nópte imperati'a cea colosale a Vaviloniei.

2. Acum si-propuse Chiru, a subjogá si pre poporulu celu bataciu alu **M a s s a g e t i l o r u**, care locuia lãnga Marea caspica. Regin'a acestui poporu, **Tomyris**, lu imbiia cu pacea, dar Chiru o respinse cu sumetia si merse inainte. La 'nceputu batù pre Massagetii, ba si pre fiulu reginei lu prinse; insa radicandu-se acést'a cu totu poporulu seu la lupt'a desperatiunei, Chiru fu invinsu si ucisu. **Tomyris** demandà a i se taiá capulu, si luandu-lu acest'a lu immoia intr'unu vasu umplutu cu sãnge, si strigà : „Acum bé, barbarule, pâna te vei saturá !“

4. **Cambyse si Dariu.**

1. Lui Chiru i urmà fiu-seu **Cambyse**. **Ta-ta**-seu cucerise Asi'a; elu si-propuse se cucerésca **Afric'a**, si de aceea plecà cu óste mare mai antãlu asupr'a **Egiptului**. Regele **Egipteniloru Psammenitu** i est inainte, si la **Pelusiu** (astadi istmulu de **Suez**) se facù batalia crunta. **Persii** invinsera, precum se dice, prin o manopera istétia. Sciindu adeca, cum de multa onoréza **Egiptenii** cei superstitiosi pisi-

cele, și cumca a omorî o pisica se socotesce la ei crima mare, Cambyse demandă ostasilorū sei din sirulu d'antăiu, a se inarmá—cu pisice, și a le radicá acestea insusu, candu se voru apropiá Egiptenii de ei. Deci facendu asiá, nici unu Egipteanu nu cutezà a trage cu sagét'a in Persi, temendu-se, că nu cum-va se omóre vreo pisica. Cambyse se portă in Egiptu cu crudelitate barbara: pre nefericitulu Psammenitu lu inchise intr'o coliba, apoi tramise pre fiia-sea impreuna cu fiicele celoru mai de frunte Egipteni, tóte in vestminte de slave, se care apa, că se le véda Psammenitu; pre fiulu lui impreuna cu alti 2000 tineri egipteni alesi, i tramise cu strénguri in grumazi și cu frêne in guri la loculu de perdiare, trecându-i pe dinaintea parintiloru lorū. In fine ucise și pre Psammenitu. Dar plecandu asupr'a Etiopieniloru, óstea lui perî mai tóta de fóme in pustia, și astfelu fu constrinsu a se re'ntórce. Pe candu Chiru castigá inimele prin blandetie, pe atunci Cambyse si-le instrainà prin tiranii cumplite; in fine facendu-se o revolta asupr'a lui, și elu voindu se mérga asupr'a revoltantiloru, sarindu pe calu se impunse cu sabi'a sea și morî in urm'a acelei rane. Acestea tóte s'au intemplatu pe la anulū 525 nainte de Christosu.

2. Dupa Cambyse urmă Daríu. Acum imperiulu persescu erá celu mai potente in lume, și

imperatulu și regele Dariu se credeá pre sine domnitoriulu lumiei, căci mai tóta Asi'a și Afric'a ascultá de ordinulu lui. Dar nu erá destulu cu atât'a: Dariu încercá se s'latiésca domni'a și asupr'a Europei nóstre. Insa ací indata cea d'antáiu întreprindere reesi reu; căci aflá unu zidu tare, ce nu lu potú nici trece, nici surpá. Zidulu acest'a erá poporulu grecescu, despre care se va nará in cele urmatóre.

IX. Grecii séu Elinii.

1. Poporulu grecescu.

1. In peninsul'a din Marea mediterana, ce se estinde intre Marea-ionica și Marea-egeica, și risipitu preste numerósele insule ale acestoru mări, Incuiá din vechime poporulu grecescu. Positiunea cea fericita a terei incungiurate de trei pãrti de mare, precum și inaltele daruri trupesci și sufletesci, cu cari natur'a inzestrase pre poporulu acest'a, facura a fi elu in privinti'a culturei, cu deosebire a sciintieloru și artiloru, celu d'antáiu poporu in vechime. De aceea numirile celoru mai multe sciintie și arti, precum: Gramatica, Filosofia, Retorica, Istoria, Poesía, Musica s. a., cari numiri s'au sustinutu pãna tn diu'a de astadi, suntu luate din limb'a

gréca; căci Grecii au festu oei d'antăiu, cari le au caltivatū, ba le au adusa la o perfectiune admirabile. Nici unu poporu alu lumei vechi—afara de Romani—n'au avutu atāti-a poeti, filosofi, retori, istorici, pictori, sculptori s. a. cá poporulū grecescu, sī dela nici unulu nu ni-au remasu atâtea lucrări ale spiritului lorū, cá dela densii. Cei mai renumiti poeti ai Greciloru au fostu : **Omeru, Aeshylos, Sofocle**; cei mai mari pictori sī sculptori : **Fidi'a, Zeuxe, Parrhasi'a sī Apelle** ; cei mai admirati filosofi : **Pythagor'a, Solone, Aristotele, Platone** sī mai pe susu de toti **Socrate**.

2. Iubirea de libertate si neatarnare, ce erá in-nascuta Greciloru, nu suferiá, a se statorí in mij-loculu lorū despotismulu acel'a regescu, ce apesá pre cele mai multe popóre ale Asiei sī le siliá a duce o viétia necajita, ticalósa, fàra cugetàri sī sim-tiri mai inalte. Grecii nici ca erau intruniti subt unu rege, ci formau o multime de republice, adeca de staturi neatarnatóre unele de altele, cari aveau in fruntea lorū câte unu svatu de betràni alesi pe eàti-va ani sī se guvernau dopa propriiele lorū legi sī obiceiuri. Intre staturile acestea au escelatu cu deosebire dóue: **Athin'a sī Spart'a**.

3. Religionea Greciloru vechi erá politeismu, adeca inchinare la multi diei, precum: dieulu ceru-lui, dieulu pamentului, dieulu măriloru, dieiti'a in-

tielepciunei și multi alții. Ei si-intipniau pre dieii loru locvindu in muntele Olimpu și invescuti cu tóte slabiciunile și patimele omenesci. Cu tóte acestea se aflau între ei multi barbati intielepti, cari nu credeau in basnele poporului, ci aveau déca nu o cunoscintia perfecta, totusi celu puținú o presimtire despre unu Domnedieu și despre onorarea Lui prin inima curata.

4. Tempulu de aurú alu Greciei a fostu de pe la a. 500 până pe la 350 n. de Christosu. Dupa acést'a, in urm'a desbinárilor loru dinlauntru, si castigá mare inflaintia asupr'a loru regele Filipu din Macedoni'a, și dupa mórtea acestui-a fiin-sen Alexandru celu Mare; in fine Greci'a se descompuse și se contopí in imperiulu celu mare alu Romaniloru.

2. Resbelulu troianu.

1. Precum Greci'a insasi constá dintr'o multíme de tierisióre, despartíte unele de altele prin munti séu prin mare: asiá și poporulu grecescu erá impartítu intr'o multíme de vitie, ce traian deosebite unele de altele, fiacarea dupa legile și datinele sele. Cea d'antaiu intreprindere mare, la carea luara parte tóte gintíle grecesci, a fostu **r e s b e l u l u t r o i a n u**.

2. In Asi'a-mica erá in vechime adunca o cetate vestita anume Troi'a séu Iliu, și intr'ens'a domniá regele **P r i a m u**. Acest'a aveá unu fiu anume Paris, carele erá

reñumitu departe pentru frumseti'a sea. Totu pe aturci vietuia in Spart'a in Greci'a unu rege anume Menelau, si sotia acestui-a, Elen'a, se dicea ca e cea mai frumoasa femeia de pe fati'a pamentului. Paris rapl pre Elen'a impreuna cu comorile ei, si o duse la Iliu, si acest'a se facu caus'a unui resbelu faimosu, care dura 10 ani si se fini cu caderea Iliului in manile Greciloru.

2. Dupace Grecii batusera diece ani cetatea, si multi eroi perisera de amendoue partile, in fine astutulu Odisseu svatu pre Greci la o astutia. In urm'a svatului acestui-a ei facura unu calu de lemnu голу pe dinlauntru, in care intrara armatii cei mai de frunte din oatea loru; dupa aceea oatea aprindiendu-si corturile se retrase la nai pe mare si se duse pana la o insula in apropiare, ca candu aru voi se rentorne acasa. Troianii vedindu castrele Greciloru desierte, esira de curiositate toti din cetate si aflara aci calulu celu giganticu. Multu se svatuira ei, ce se facu cu calulu acest'a minunatu: se lu ardia, se lu sdrobésca, se lu duca in cetate? Pe candu se svatuiau ei astfelu, eata nisce pastori aducu pre unu Grecu prinsu prin tufisiu. Acum toti se gramadescu asupr'a lui, ca se le spuna insemnatarea calului. Greculu incepe a plange si a se roga, ca mai bine se lu omore, decatu se lu silésca la acest'a; dar din ce se lapeda elu mai tare, Troianii devinu totu mai curiosi. In fine spune prinsulu, ca Grecii au facutu calulu acest'a la demandarea preotului loru, ca se imblandésca pre din'a Troianiloru, se le dea rentorcere fericitu in patria, si ca pentru aceea au facutu calulu asiá mare, ca se nu intre in cetate, caci atunci Troi'a are se devina invingatore si domnitore asupr'a tuturoru poporeloru vecine.—

3. Troianii, orbiti la minte, crediura mincun'a cea in florata a prinsului, care inadinsu se deduse loru,— sî cu cantări de bucuria traseră calulu in cetate, facendu-i rôte sub picióre; ba ne intrandu pe pórta, sparseră o parte de zidu, sî lu duseră in mijloculu cetătiei. Atunci pe la mediulu noptiei se infurisiă fugariulu lu calu, deschise usi'a cea secreta sî armatii esira afara; apoi repede mersera la porti, ucisera pre portarii somnurosi sî deschisera portile. Atunci Grecii, cari pe subt ascunsu se re'ntorsesera de pe mare, intrara triumfandu in cetate, macelarira pre Troianii cei inspaimentati sî dederă focu caselor, asiă încātu mai toti Troianii perira, ear cetatea cea frumósă se prefacù in cenusia.

Acest'a este renumitulul *res belu troianu*.

2. **Lycurgu, legistorele Spartei.**

1. Intre multe tieri sî tierisióre, in cari eră impartita Greci'a, cele mai renumite au fostu *Lacedemoni'a* cu cetatea **Spart'a** sî *Attic'a* cu cetatea **Atin'a**. Amendoue au avutu câte unu datatoriu de legi renumitu: *Spart'a* pre **Lycurgu** sî *Atin'a* pre **Solone**.

2. **Lycurgu** (pe la a. 888 n. de Chr.) si-a propusu a face din Spartanii sei ómeni liberi, poterici sî curagiosi. De aceea legile lui au fostu fórte aspre. Dupa aceste legi inca din copilaria trebuia se incépa Spartanulu a se ferí de ori ce luxu sî molesire. Numai copiii cei intregi sî sanatosi se lasau cu viétia, cei bolnaviciosi séu schilavi indata

dupa nascere se aruncau intr'unu abisu. Copiïi trebuiau se umble mai de totu goli si desculti, priimiau nutrimentu putïnu, se invetiau a nu se teme de nimicu, a nu le fi uritu singuri, a suferi fôme si sete, frigu si caldura si ori ce dorere, fâra de a plânge sên a se vaietá. Dupa alu 7-lea anu se luau baietii dela parinti si se cresceau in institutetele statului, unde cu totii impreuna mancau, se jocau si gimnasïau, adeva sariau, se luptau, aruncau ou unu discu de feru in aeru s. a. Pentru mai bun'a intarire a corpului in tôte dilele trebuiau se se scalde in rîulu Eurot'a. Invetiatur'a nu erá pretiuita in Spart'a, de aceea si copiïi invetiau fôrte putïnu. Tinerii se deprindeau a ascultá de cei mai mari; si cinstirea cátra betrâni atátu erá de mare, încátu tinerii, ori unde i intalniá vreunu betrânu, trebuiau se steá pe locu si se respunda la întrebârile, ce li se puneau. In societatea betrâniloru tineriloru nu le erá iertatu a vorbí, fâra numai déca erau întrebati, si atunci numai pe scurtu si despre lucrulu acel'a, de carele i întrebau cei betrâni. Vorbele lungi si destrate erau despretiute si oprite, dincontra erau placute si laudate vorbele cele scurte si indesate („laconice“). Barbatii, cá se nu se deá la desmierdâri in mancâri si beuturi, trebuiau se prandiésca impreuna, câte 15 laolaltá, si unic'a loru bucata erá „fertur'a négra,“ facuta din carne, sânge, otietu si sare. Unu

rege strainu, voindu odata se guste fertur'a acést'a vestita, chiamà unu bucatariu din Spart'a, se-i galesca o supa de ale loru, dar gustandu-o o lapedà indata, mirandu-se, cum potu traí Spartanii cu o bucata atâtu de rea. Ear bucatariulu respunse: „Cine vré se i guste bine sup'a nóstra, trebuie se fia beutu apa din Eurot'a!“ adeca se duca viéti'a aceea aspra, ce o ducu Spartanii. Cá se nu se póta incuibá intre Spartani luxulu, Lycurgu introduse bani de feru fórte mari sí grei, oprì cetatieniloru sei calatoriile prin tieri straine sí ingreviá strainiloru a petrece in Spart'a. Tóta activitatea Spartaniloru erá deprinderea in arme. Lucrarea pamentului se incredintiá sclaviloru (elotiloru), cari erau tractati de totu aspru, ba candu se immultiau prea tare, se ucideau cu sutele.— Prin aceste legi Lycurgu ajunse scopulu seu intru atât'a, încátu Spartanii devenira vestiti in tóta lumea vechia pentru tari'a, rabduri'a, curagiulu sí eroismulu loru; insa tóte bunurile mai inalte ale omului, cultur'a mintiei sí a inimei, le remasera straine,— sí acést'a este defectulu celu mare alu legislatiunei lui Lycurgu.

2. Lycurgu provocá pre Spartanii se jure, ca voru pazí legile lui, panacandu se va întórce dintr'o calatoria; apoi se duse sí nu se mai întórse, ci morì in strainatate.

4. Solone, legistorele Atinei.

Mai înalta în toată privința și mai nobile a fostu legislațiunea Atineului **Solone** (pe la a. 594 n. de Chr.) Legea lui lasă pre pruncii sub îngrijirea părinților, și pre acești-a i îndatoră la creșterea bună a copiilor lor. Creșterea acéști-a însă nu eră, că în Spart'a, numai deprindere corpuală, ci îngrijire și cultivare cu deadinsulu a spiritului. De aceea pe cându Spartanii despretuiu sciințele și artile, pe atunci Atineii le pretuiu foarte multă și se deprindeau într'ensele încă din copilăria, fără însă de a neglige nici dezvoltarea poterilor trupesci. Tinerii Atinei încă trebuiau se invetie a înnotă, a sări, a se luptă, a manui armele, însă pe lângă aceea se deprindeau cu diligenția și în Poezia, Retorica și Filosofia. Ear pentru a se dezvoltă și nobilă gustulu lor esteticu, se invetiau musica și pictura. De aceea, pe cându din Spart'a au eșitu mulți eroi, dar mai nici unu omu invetiatu seu artistu, pe atunci Atin'a în privința acéști-a atât'a eră de avuta, încatu tinerii iubitori de invetiatura din toate țerile alergau la Atin'a, carea adeseori se și numia „școl'a lumii.“ — După legea lui Solone Atin'a eră republica, și poterea cea mai înalta o aveă adunarea poporului; aceea decretă pace seu rebelu seu alianție cu țeri straine, dedeă, schimbă

séu suspendá legile și alegeá pre diregatorii statului. Totu poporul erá impartitu dupa avere in patru clase, și și cei mai seraci inca aveau dreptulu a dá voturile sele in aceste adunári; numai diregatorii publice, findca acelea tóte erau fàra lefa, acesti-a nu poteau portá. Afacerile publice le duceá unu senatu de 40 cetatieni de frunte și cu nume nepetatu, ear in fruntea acestor-a steteau nóue a r-
 c h o n t i, cari erau preotii, judecatorii și beliducii poporului. Ear preste toti diregatorii statului, cari se schimbau pe anu, erá pusu a r e o p a g u l u, sva-
 tulu celu mare, dela care nu mai erá apelatiune. Acel'a se compuneá din cetatienii cei mai alesi; càci numai cine fusese odata archonte, poteá fi membru alu areopagului. Areopagulu supraveghiá portàrile amplotiloru și ale tuturor cetatieniloru, ba și hotaririle adunàrei poporului elu le poteá schimbá séu și cassá de totu. Elu judecá și asupr'a vietiei și mortiei, consultandu atunci nóptea și fàra luminaire, și aroncandu fiacare votulu séu iu urn'a mortiei séu a induràrei. Dreptatea areopagului din Atin'a erá recunoscuta și laudata in tóta Greci'a. — Și Solone puse pre Atineii se jure, dar nu ca voru pazí legile lui pentru totdeun'a, ci numai pe 10 ani, cá pàna atunci se se póta vedé, ce este intr'en-sele bonu séu reu, de tñutu séu de lapedatu.

5. Luptele Grecilor cu Persii.

1. Puterea Persilor sub următorii lui Chiru într'atât'a crescuse, încâtu ei și în Europ'a pusesera piciorulu. Poporul celu mai de aproape, de care detersa aici, erau Grecii, pre cari imperatii persesei cu atât'a mai multu doriau a i pedepsi, cu câtu sprijiniseră pre frătii loru din Asi'a mica, cari revoltaseră asupra Persiloru. De aceea imperatulu Darius tramise la a. 490 n. de Chr. o oște mare asupra Greciloru și cu deosebire asupra Atineiloru. Acesti-a i esira înainte la **Maratonu**, și macar-ca erau de diece ori mai puținii la numeru, totusi sub conducerea eroului **Miltiade** înfrânseră pre Persii, și cu ferele, ce le aduseseră Persii pentru Greci, acum legara cesti-a pre cei-a. La 10 ani după aceea veni sumetiulu Xerxe cu o oște ne mai pomenită până aci pe apa și pe uscatu asupra Greciei, că se și reshune pentru perderea, ce o patimise tata-seu. Spartanii, condusi de bravulu **Leonid'a**, i esira spre întempinare la unu pasu de munte, anume **Thermopyle**, că se nu lu lase a intră în tiér'a loru. Xerxe i provocă, se și predeă armele; ei tramiseră respunsu: „Vina și ti le iá!“ Xerxe cercă a amagi pre Leonid'a la prodițiune, promitiendu-i domni'a asupra Greciei; acest'a i respunse; „Spartanii nu suntu dedati, a și cumperă onoruri prin

proditune !“ Unu Spartanu, carele vediușe multimea ôstei persesci, referi sotiloru sei, ca atâti-a Persi suntu, încâtu intuneca sórele cu sagetele lor. „Fórté bine“,—reflectà altulu— „asiá dara ne vomu bate la umbral“ Acum tramise Xerxe cete de cete asupr'a lor, dar nu i potù infrânge; in fine comandà înainte sàmburele trupeloru sele, inșã și acesti-a se re'ntórsera cu perdere și rusine. Atunci se aflà unu Grecu tradatoriu, care pentru bani multi aretà Persiloru unu potecu preste munte. Leonid'a, atacatu astfelu de dóue părți, dimise trupele sele și remase numai cu 300 Spartani și 700 Tespieni, cari cu eroismu de lei sustînura lupt'a cea desperata și ca diura toti până la unulu.—Acumu se reversara Persii cá o unda infricosiata asupr'a Greciei, urmati pe mare de flot'a lor. Tient'a lor era Atin'a. Atinei se retrasera, și Persii cuprinsera și arsera cetatea. Atunci, in nevoi'a cea mai mare, ingeniosulu **Themistocle** se facù salvatoriulu patriei sele. Cu viclenia provocà pre Xerxe, a intrá in lupta la mic'a insula **Salamin'a**, unde nàile cele mari și grele persesci se strimtorara și se impedecara singure unele pre altele, pe candu Grecii, cunoscuti cu locul și preveduti cu nài mici, se poteau miscá liberu, și astfelu sdrobira flot'a persésca. Xerxe, care se asiediase pe unu munte, cá se véda perirea Greciloru, vediù perirea flotei sele, și numai prin fuga

repede scapà din Greci'a. Oastea de uscatu si-o lasà acolo se ierneze, dar in primaver'a venitóre si aceea fu invinsa la **Plate'a**, si inca ce e mai multu, totu in diu'a aceea fura batuti Persii si la **Micale** pe apa. In fine inca odata la riulu **Eurymedonu** in Asi'a-mica batura Grecii sub comand'a lui **Cimone** pre inimicii loru. Acestea suntu luptele cele glorióse ale poporului grecescu, cari voru traí pentru tóte vécurile in memori'a ómeniloru; càci nu arm'a si numerulu invinsera aici, ci eroismulu si iubirea de patria si de libertate.

2. Pe tempulu acest'a aveau Grecii o multíme de barbati straluciti prin virtutile loru. **Miltiade** mori in prinsóre, càci nu potuse respunde o somma de bani, la cari fusese condamnatu cu nedreptate. **Themistocle**, esilatu din patri'a sea, cá se nu se faca prea potericu, fugi la Persi, cari lu priimira cum mai bine; dar candu lu invitara a le ajutá la subjugarea Greciei, elu se inveninà, cá se nu fia silitu a si radicá mán'a asupr'a patriei sele. **Aristide** atát'a erá de dreptu, încátu Grecii lu alesera cu unanimitate ingijitoriu pentru cass'a loru comune; si cu tóte ca portá oficiulu acest'a multi ani, totusi mori atátu de seracu, încátu statula din spesele sele trebui se lu *immormenteze* si se in-zestrezze pre fiicele lui **Cimone** din averea sea in-frumsetiá Atin'a, radicá scóle pentru filosofi, facù

gradini publice s. a, si totusi supporta cu rabdare esilarea din patria si mori in pamentu strainu. Ceva mai tardiu decatu acesti-a trai si **Pericle**, patronulu sciintieloru, renumitu ca belliduce, ca rectoru si ca barbatu de statu, carele radica Atin'a la unu gradu admirabile de avutia, putere, stralucire si cultura. Acest'a este tempulu de auru in istori'a Greciloru.

6. Socrate Intieleptulu.

(Pe la a. 400 n. de Chr.)

1. Pe la anulu 400 n. de Chr. traiá in Atin'a unu barbatu forte intieleptu, anume Socrate. Elu dupa meseri'a sea era sculptore, dar ocupatiunea lui cea mai placuta era a petrece in tacere si meditatiuni si a invetia pre tinerii lucruri bune si folositoare, cu deosebire ca se se cunoasca pre sine si se si cunoasca datorintiele sele. Elu nu propunea invetiaturile sele in scolele indatinate pe atunci, ci scol'a lui era piati'a publica sau o preumblare la campu, unde aduna pre tinerii impregiorulu seu si prin intrebari bine potrivite le areta calea a afla ei singuri adeverulu. Vieti'a lui era forte simpla, departe de ori ce luxu sau imbuibare. Elu porta vestmentu de materia simpla ordinaria, cautá dupa lucrurile sele, supporta tote sarcinele statului impreuna cu ceilalti cetateni, se deprindea cu barbati la gimnastica si

la manuirea armelor, și în batăl se aretá bravu și nefricosu. Trebuintiele lui erau de totu putine; căci elú diceá, ca cu câtu are cine-va trebuintie mai puține, cu atát'a este mai aprópe de Domnedieu.

2. Despre întielepciunea lui au remasu multe probe, din cari eata aici vre o câte-va. Cándu erá incalditu și setosu, elu nu beá indata, ci scotiendu ap'a din fântána, o versá de mai multe ori incetu pe pamentu, cá astfelu se se deprinda la rabdare și la infrenarea postelor.— Odinióra se faliá unu cetatiénu cu mostile sele. Socrate lu duse la o carta de parete și lu întrebá: „Spune-mi, iubite, unde e Atin'a?“ „Aici!“ respunse celalaltu. „Dar mostile tale unde suntu?“ „Nu suntu insemnate.“ „Vedi dar“—dise acum Socrate,— „și tu te falesci cu unu petecu de pamentu, care nici nu se vede pe mapa!“— De alta data i se plangeá unu cetatiénu, ca s'a ostenitu într'o calatoria pe josu. „Dar sclavulu teu veniá dupa tine?“ întrebá Socrate. „Veniá.“ „Și nu aveá nimicu de dusu?“ „Ba dá, căci mi duceá lucrurile, ce aveamu cu mine.“ „Vedi, acel'a va fi fostu ostenitu!“ „Nici de câtu; căci d'abiá sosiramu acasa, și iar lu tramisei în alta parte.“ „Asiá dara, iubitul tu meu, eata ca sclavulu teu este mai fericitu decâtu tine; căci tu ai numai darurile norocolui (avutia), ear acel'a are darurile naturei.“

3. Despre onorarea dieiloru invetiá Socrate :

D ei nu au lipsa de avutiile n6stre. Jertfele cele mai simple le suntu cele mai placute. numai se fia aduse cu m6ni curate . D6ca li-aru fi placute darurile celoru desmierdati, apoi numai cei rei i-aru onor6.

4. Prin aceste si alte asemenea iny6tiaturi pretiose, ce le dede6 tuturoru, cari vor6u' a le priimi, se adunasera impregiurulu lui multime de tineri din Atin'a; ba multi si din tinuturile invecinate al6rgau la Atin'a, c6 se asculte pre Socrate. Atineii insa, f6rte stricati fiindu in naravuri, nu puteau suferi mustr6rile cele drepte si f6ra sfi6la ale acestui intieptu. De aceea lu acusara, ca despretiuiesce dieii stramosiesci, ca inv6lia o religione n6ua , ca amagesce tinerimea s. a., si judecatorii lui au fostu at6tu de nedrepti, inc6tu cu majoritate de 3 voturi lu osandira la m6rte prin veninu. Socrate ascult6 in linisce sentinti'a sea; si dupace le demustr6, ca de 30 ani se silesce necontentitu, a face pre compatriotii sei mai buni, mai virtuosi si mai fericiti, inchei6: „La ac6st'a eu me credu chiamatu de Domnedieu, a c6rui judecata o pretiuiescu neasemenatu mai multu dec6tu a v6stra, o Atineiloru.“ Dupa aceea iert6 pre inimicii sei, recomand6 judecatoriloru pre fiii sei, rogandu-i, ca se i tina aspru si in virtute; apoi si-lu6 remasu bunu dela rudenii si amici si se duse in prins6re. Invetiaceii lui mituira

pre paztorii, cá se lase usile deschise, se pòta fugi Socrate; eln in sa nu se invoì la acést'a nici decum, dícendu, ca legiloru patriei fia-cine trebuie se se supuna. In diminéti'a urmatóre, candu venira invetiaceii la elu, intrasera servitorii judecatoriei, cá se lu insciintieze, ca astadi inainte de apusulú só-relui trebuie se bé pacharulu cu veninu. Iuvetiaceii lui incepura a plànge si a se tanguí; elu in sa le vorbì tóta diu'a despre nemorirea sufletului si despre intalnirea sea cu barbatii cei intielepti, cari au vietuitu inaintea lui. Càtra séra apucà pacharulu, se rogà, cá ducerea din lume se i fia fericita, apoi beù pacharulu cu fati'a liniscita. Candu incepù veninulu a lucrà, elu se culcà la pamentu, si-acoperì fati'a cu mantau'a si astfelu morì, fiindu in etate de 70 ani. Atineii indata dupa mórtea lui si-cunoscura gresiél'a si incepura a lu jeli, asià încàtu se pareá, ca in fiacare casa este câte unu mortu. Apoi i radicara unu monumentu pomposu si lu onorara de aici inainte mai cá pre unu dieu; ear pre nedreptii loi acusatori si judecatori parte i esilara, parte i judecara la mórte. Astfelu morì Socrate Intieleptulu, càrui asemenea nu s'a mai scolaru in Greci'a.

7. Alexandru celu Mare.

(Pe la a 333. n. de Chr.)

1. Alexandru celu Mare a fostu fiulu activului si astutului rege Filipu din Macedoni'a. Educatoriulu

si invetiatoriulu lui fu renumitul filosofu **Aristotele**, cătra care a si avutu Alexandru o cin-stire deosebita in tóta viéti'a. Alexandru inca din tineretie aretá minte inalta si inima indrasnétiá. Căndu lu laudá odata cine-va, ca e fugatoriu bunu, si lu intrebá, ca nu are voia a se intrece odata cu fug'a la jocurile cele renumite olimpiace? elu res-punse : „Ba dá, déca m'asiu poté intrece cu regii.“ Căndu audiá despre vreo Invingere nóua a tatalui seu, eschiamá cu dorere: „Tatalu meu nu mi mai lasa nimicu de lucru!“ Odata cumperase Filipu unu calu selbaticu, anome Bucefalu, care nu suferiá pre nimenea se lu incalece. Alexandru atát'a staruì cu rogarea pe lângá Filipu, panacandú acest'a i permisé a si-cercá si elu noroculu. Alexandru observase, ca calulu se sparia de umbr'a sea; de aceea lu duse spre sóre, lu netedi si apoi repede se aruncá pe spi-narea lui si in fug'a cea mai mare gonì preste câmpu. Toti se spaimentara, ca va perì; ear cându lu vediura intorcendu-se si portandu calulu dupa voi'a sea, Filipu dise plinu de mirare : „Fiiulu meu, cauta-ti alta imperatiá; Macedoni'a e prea mica pentru tine!“

2. Că june de 21 ani Alexandru eredi tronulu tatalui seu. Indata si-propuse a atacá imperiulu celu giganticu alu Persiloru. Cu o óste alésa bine di-sciplinata si cu beliduci ageri trecù preste Elles-pontu in Asi'a si indata la riulu **Granicu** intem-piná o armata persésca. Generalii lu svatuiau se

nu deá atacu îndata, elu însa respondiendu: „S'aru rusiná Ellespontulu, déca ni-arú fi frica de riule-tiulu acest'a!“ se aruncá in apa; armat'a lu urmá cu însufletire, dete atacu asupr'a Persiloru si reportá o invingere stralucita. Alexandru fusese pe aci se si pérda viéti'a; cáci doi generali persi navalisera asupr'a lui, unulu i sdrobotse coifulu, celalaltu radicase sabi'a se i crepe capulu: candu deodata generalulu Clitu, amicului lui, se répedi si taiá mán'a Persului, de i scapá sabi'a. Mai tóta Asi'a mica veni prin acésta invingere in potestatea lui Alexandru. Mergendu spre resaritu, ostenitu de drumu, se aruncá intr'unu riu se se scalde, dar cuprindiendu-se de fiori cadíu intr'o bóla periculósa, însa si dintr'acést'a scapá prin ajutoriulu credinciosului seu medicu Filipu. Acum esi spre întempinarea lui însusi imperatoriulu Dariu cu o óste infricosiata la cetatea Issos, dar Macedonenii invinsera si aici. Preste 100,000 Persi perisera in batali'a acést'a; Dariu de multimea cadavreloru gramadite nu potuse fugi cu caret'a sea, ci numai calare, lasandu in mánile lui Alexandru mantau'a si armele sele; ba si mam'a, sotí'a si dóue fiice ale blándului rege caditura in mánile Macedoneniloru. Alexandru, contr'a datinei de pe atunci, nu le tractá cá pre nisce slave, ci cá pre unele asemenea siesi, asiá încátu Dariu, audíndu de acést'a, se se fia rogatu: „Dieiloru, tñeti-mi imperati'a; ear de cum-va

ati hotaritu nimicirea ei, se n'o dati altui-a, făr' regelui Macedoneniloru!" Dariu fugi inlauntru tieriloru sele; ear Alexandru, mergendu dealungulu mării, ocupà Siri'a cu renumitul **D a m a s c u**, apoi in 7 luni combatù **T i r u l u**, capitala Fenicieii, si in fine lo luà sî lu surpà; dupa aceea ocupà **P a j e s t i n ' a** si trecù la Egiptu. Aici lângă un'a din gurile Nilului, cunoscendu positînea cea favorabile comerciului, radicà o cetate cu numele seu **A l e x a n d r i ' a**, carea acusi deveni unu centru alu comerciului lumei.—Acum se reintôrse asupr'a lui Dariu, care indesiertu i oferise pre fiic'a sea de sotîa, domni'a preste tôte tierile usurpate si comori de multe milliône. Alexandru le refusà cu sumetia, si asià Dariu se hotari, a cercà inca odata sôrtea armelor. La cetàtile **A r b e l ' a** si **G a u g a m e l ' a** se lovira ostile, si pe lângă tóta multînea si bravur'a Persiloru invingerea si aici fu a Macedoneniloru. Nefericitulu Dariu fugi din batalia, dar fu prinsu si ranitu de unulu dintre guvernatorii sei, asià încàtu candu lu ajunse Alexandru, lu aflà mortu. Alexandru se desbracă de vestmentulu seu deasupr'a, acoperi pre Dariu si lu immormentà cu cea mai inalta onóre, ear pre ucidiatoriulu lui lu omori cu mórte cumplita. Cu perderea batalieiei acesti-a imperati'a Persiloru a fostu nimicita.

3. Acum voià Alexandru se cucerésca si **I n d i ' a**, ba se mérga pâna la capotulu pamentului;

dar soldatii, obositi de lopte si de suferinta, nu vo-
ira a merge mai departe. Deci se reintornă, că se
se asiedie in V a v i l o n u, unde volă a si-inte-
meiă scaunulu domniei. Insa eroulu, carele invin-
sesse atâtea popóre, pre sine nu s'a sciutu domni.
Ingamfatu de sumetia, elu doriă, că si Macedonenii,
ba insi generalii si amicii lui se se arunce la pa-
mentu inaintea lui, dupa obiceiulu Persiloru. Elu
priimi portulu si obiceiurile Persiloru, si trufi'a si
luxulu nebunescu innecara in inim'a lui lóte sim-
tiemintele nobili. Pre generalulu seu Clitu, care lu
insotise dela inceputu si la Granicu i salvase vi-
eti'a, lu strapunse la unu ospetiu cu lancea, pen-
truca nu voise a i lingusi. In fine vieti'a cea des-
frenata i aduse mórte nainte de tempu. Alexandra
mori la Vavilonu in etate numai de 33 ani, si im-
perati'a lui o impartira belliducii lui in multe parti.
Ear lui i-a remasu renumele, a fi fostu celu mai
mare erou si cuceritoriu alu acestoru tempuri.

X. Romanii.

1. Fundarea Romei.

(Pe la a. 754 n. de Chr.)

1. In Itali'a erá de multu din vechime o ce-
tate cu numele Alb'a-lunga, si regele ei Numitore.

Acest'a avù unu frate reu, anome Amuliu, carele surpà pre frate-seu de pe tron, ba ucise și pre fiiulu acestui-a, cá se se póta face elu rege. Atunci nascù fiic'a fratelui seu, anume Rhe'a Silvi'a, doi fii gemeni; ear Amuliu dete ordinu, cá baietii se se puna intr'o cavata și se se arunce in riulu Tiberu, cá se se innece. Acolo, retragendu-se ap'a, tróc'a cu copiii se acatià de nisce radacini de arbori, și copiii remasera plangendu de fóme. O lupóica i audí și fù mai milósa cátra ei decâtu unchiulu loru; cáci punendu-se pe ei, i laptà și astfelu i scapà dela mórte. Trecendu unu pastoriu pe acolo, acest'a luà copiii dela lupóica, i duse acasa și acolo impreuna cu sotia-sea i crescura cá pre copiii loru, chiamandu pre unulu **Romulus** și pre celalaltu **Remus**. Copiii crescura și se facura tineri frumosi, tari și curagiosi. Odata luptandu-se cu alti pastori pentru pasiune, Remu fu prinsu și dusu la Numitore, carele indata cunoscù intr'ensulu pre nepotulu seu. Astfelu esfíndu lucrulu la ivéla, elu spuse nepotiloru sei, ca cine suntu ei; acesti-a luandu lângá sine alti soti, se dusera asupr'a lui Amuliu, lu pogorira de pe tron, și lu ucisera, punendu iara pre mosiulu loru Numitore. Acest'a in semnu de multiemita dete voia nepotiloru sei, cá acolo, unde au scapatu de mórte, se zidésca o cetate și se se asiedie intr'ens'a. Astfelu fundara Romulu și Remu cetatea, carea dupa càti-va

seculi deveni cetatea cea mai de frunte de pe pammentu. Certandu-se fratii, dupa alu carui nume se se chiamo cetatea? Romulu omori pre frate-seu, caci acest'a l'aru fi batjocuritu sarindu preste zidurile ei cele scunde, si o chiamo pe numele seu **Rom'a**. Ia urma insa fu ucisu si Romulu de catre senatorii (betranii) cetatiei, cari apoi, ca se scape de furia poporului, disera, ca Romulu a fostu luat de diei intre densii. De atunci Romanii onorau pre Romulu ca pre unu dieu, dandu-i numele Quirinu, adeca Reshoiosulu; ear Rom'a crescea si se umplea de locuitori din di in di.

2. Virtute romana.

1. Rom'a crescea si se intaria din ce in ce, atatu prin asediarea strainiloru intr'ens'a, catu si prin virtutile Romaniloru insisi.

2. Unii dintre cei mai poterici vecini ai loru erau Samnitii, cari condusi de regele loru Porsenn'a venira asup'a tinerei Rome. Romanii le esira spre intempinare dincolo de Tiberu; dar infranti de multimea inamiciloru se re'ntornasera fugindu spre cetate. Atunci Oratiu Cloche, punendu-se la capetulu podului, striga Romaniloru, se strice podulu in urm'a loru, eara elu cu doi altii opri tota imbulzel'a ostei samnitice, panacandu se rupse podulu. Atunci, dupa ce si ceilalti doi scapasera preste barnele podului, Oratiu cu tota armatur'a sea se arunca in Tiberu si prin innotu ajunse dincolo printre ploua de sageti, ce slobodira Samnitii asup'a lui. Incuiandu-se Romanii in cetate, Samnitii se asediara impregiurulu ei,

cugetându a o luá cu fómca. Atunci unu tineru Romanu, anume Muciu, facu conjuratiune cu colegii sei, cá se omóre pre Porsenn'a sí se elibere patri'a. Imbracandu-se in vestminte samnitice, se strecurà prin óstea dusmana pàna la regele, carele impreuna cu scriitoriulu seu siedeá la mésa, impartîndu soldatîloru lefele. Muciu, vedindu pre soldatii mergendu totu la scriitoriulu, cugetà, ca acest'a e regele, sí rapedîndu-se la elu, i infipse punnariulu in peptu. Samnitii prinsera pre Muciu, sí elu descoperi regelui fàra sfiela, ca pre densulu a vrutu se lu ucida, sí ca 300 de tineri romani suntu conjurati asupr'a vietiei lui. Porsenn'a demandà a se arde Muciu pe rugu; insa elu vedindu foculu aprinsu, strigà: „Romanii sciu sí lucrà sí patimí!“ sí tînu drépl'a sea in focu, de se arse, cá prin acést'a se arete Samnitîloru, ca elu nu se teme de mórte. Porsenn'a, surprinsu de atât'a eroismu, demandà, a se pardoná Muciu sí a se eliberá, cara Muciu de aci incolo, fiindu-i arsa mán'a cea drépta, portà armele cu mán'a slànga, de unde se sí numi „Scevo l'a“, adeca stangaciulu. Ear Porsenn'a nu cutezà a mai atacá pre Romanii, ci incheià pace sí amicia cu densii.

3. Pe la a. 300 n. de Chr. se 'ncurcara Romanii in resbelu cu regele Pyrrhu din Greci'a. Acest'a veni cu óste tare asupr'a loru. In batai'a cea d'antàmînvînse Pyrrhu mai cu séma cu ajutoriulu elefantîloru. Acesti-a portau turnuletie de lemn pe spatele loru, in cari siedeau câte 16 soldati sí sagetau asupr'a Romaniloru; dar sí elefantii, mai cu séma dupace priimiau vreo rana, întindeau boturile loru cele lungi, apucau pre Romanii sí-i aruncau in aeru séu i tranteau la pamentu sí i striviau cu picîórele cele grozave. Romanii nu mai vediusera astfelu de mon-

stări ; dar cu toate acestea atât'a se batura de eroicesce, încatu Pyrrhu dîse despre ei: „Cu o armata de Romani astu bate tota lumea!“ Cu unu astfelu de inimicu mai bucuros voiá se incheie pace, decatu se continue resbelulu. Spre a face pace, Romanii tramisera la elu pre *Fabriciu*, unu senatore seracu, dar forte onestu. Pyrrhu, sciindu, ca *Fabriciu* e seracu, voi se lu mituiésca cu bani multi, cá se faca pace in nefavórea Romaniloru, dar *Fabriciu* refusá darurile lui. Dupa aceea voi se lu spaimenteze si astfelu se lu induplece la vointi'a sea. De aceea vorbindu cu densulu, deodata facu unu semnu, si eata unu elefantu giganticu, ce fusese ascunsu dupa o perdeá, si-intinse botulu asupr'a lui *Fabriciu*. Acest'a insa nu se spaimentá nici de vederea acé-l'a straina, ci dîse lui Pyrrhu: „Precum eri nu m'au amagitu banii tei, asiá nu me sparia astadi elefantulu teu.“ Surprinsu de atât'a virtute, Pyrrhu dete voia Romaniloru prinsu in bataia, a se duce la o serbatóre in Rom'a, si acesti-a, dupa trecerea serbatórei, se întórsera iara de buna voia in prinsórea loru. Nu multu dupa aceea iar' se lovira ambe armatele, si iar invinse Pyrrhu cu ajutoriulu elefantiloru ; Romanii insa si de astadata se luptasera cu atât'a bravura, încatu Pyrrhu eschiamá : „De voiu mai invinge inca odata asiá, apoi sum perdutu!“ Intr'aceea Romanii se facusera cunoscuti cu elefantii; si candu se incaierara a trei'a óra la lupta, atunci intre strigate mari aruncara facile si cununi de smóla aprinse intre elefanti, si acesti-a spariati dedura dosulu si calcara si adusera in disordine insasi armat'a lui Pyrrhu. Romanii folosindu-se de acést'a, inaintara eroicesce si castigara o invingere atâtu de stralucita, încatu

Pyrrhu est din Itali'a sî nicicandu nu mai culeză a portá resbelu cu Romanii.

4. Totu pe atunci traiá in Rom'a *Curio Dentatulu*, carele de-sí erá Consule, adeca celu mai inaltu demnitaru alu Romaniloru, totusi duceá o viétia atátu de simpla, încátu odinióra nisce soli straini la aflara gatiindu-si singuru o bucata simpla de legume. Ear mai nainte traise *Cincinnatu*, pre carele Romanii lu chiamasera dela plugu, cá se lu faca dictatore (generalu) preste tóta armat'a intr'unu tempu de nevoia, candu apoi in adeveru Cincinnatu invinse pre inimicii sî intrà in Rom'a cu triumfu. Acest'a a fostu tempulu, candu Romanii straluciau prin virtutile ioru: prin eroismu, iubire de patria sî libertate, iubire de adeveru sî dreptate, prin simplitate, onorare càtra cei betràni sî veneratúne càtra diei, sî Rom'a erá mare, laudata sî respectata de amici sî inimici. Cluj

3. Hannibale sî Scipione.

(Pe la a. 200 n. de Chr.)

1. Alátura cu Rom'a in Itali'a crescuse in Afric'a o colonia feniciana, cetatea **Cartaginea**, carea acusi veni in contactu dusmanescu cu Romanii. Se pareá, ca Rom'a sî Cartaginea nu potu esiste un'a lângá alt'a, ci séu cést'a séu ceea trebuie se apuna, pentrucá un'a din dóue se devina domnitórea lumei. Celu mai mare erou alu Cartaginieniloru a fostu **Hannibale**, carele voindu se atace pre Romanii in tiér'a loru, dupace pàna ací se luptase cu ei in Spani'a, se hotari a trece Alpii, sî acést'a o facù cu

o bravura admirabile, carea se numera între cele mai eroice fapte ale vechimei. Pe atunci nu era încă nici pomenire de drumuri, poduri, sate sau cele puține case singuratice printre munti, precum sunt astăzi, ci acești-a erau o pustietate necurmata de ghiția și nea. D'abia în 9 zile după nespuse osteue și pierderi de oameni și animale ajunse armata în culmea muntilor; dar pogorirea la vale era încă mai grea și mai periculoasă decât suirea. Și când a 15-a zi ajunse Hannibale în siesu și si-revediu armata, aceea din 50,000 oameni remasese pe jumătate, și din cei 40 de elefanți, ce i avuse la plecare, numai unul singur mai trăia. Dar eroismul lui Hannibale și ura lui asupra Romanilor atâtă era de mare, încatu elu necontenit merse înainte. În lovirea d'antăiu bată pre Romani, cari i esisera înainte în Italia de susu. De acolo mergendu spre Rom'a, riulu Arno esise din alvi'a sea și inundase totu tinutul. Hannibale trecu printr'ensulu cu armata și cu totu bagagiulu și bată pre Romani și a două ora. Atunci si-reculesera Romani tota puterea; femeile romane până si pretioasele și le depusera pe altariulu patriei; pericolulu era în culme. Și în adevera și în a trei'a lupta reesi Hannibale invingatoru—cu numele, dar în fapta atâtă de mari fusesera pierderile lui, încatu nu cuteză a se apropiă de Rom'a, ci remase în castre asceptandu pre fratele seu Has-

drubale, carele aveá se vina cu óste nóna. Intr'a-
ceea Romanii batusera pâna la stingore óstea a-
cést'a, si insusi Hasdrubale cadiuse in lupta, si belli-
ducele romanu deduse ordinu, a i se taiá capulu
si a se arucá in castrele lui Hannibale. Astfelu a-
cést'a, pe candu asceptá ajutoriulu, aflá capulu fra-
telui, seu, si cunoscendu cele ce se intemplasera,
desperá de successulu doritu si intre lupte necon-
tenite se retrase din Itali'a. Romanii, sub conduce-
rea eroului **Scipione**, care la o intalnire personale
cu Hannibale nu voise a priimi pacea, trecura in
Afric'a si se batura mai neintreruptu, panacandu
Cartaginea cadiu in mânile loru. Ear Hannibale,
desperandu de sórtea patriei sele, si cá so nu cada
in mânile Romaniloru, se sinucise prin veiniu.

2. Luptele acestea durasera aprópe la 20 ani.
Acum steteá Rom'a in culmea puterii sele, dar ve-
diendu-se triumfatóre se sumeti preste mesura, si
naravurile cele frumóse ale Romaniloru incepura a
se stricá.

4. Iuliu Cesare.

1. *Celu mai mare belliduce romanu a fostu Iuliu
Cesare. Elu de tempuriu remase orfanu de tatalu seu,
insa numa-sea Aureli'a i dete o crescere de totu buna.
Iuliu dela natura erá debile sî bolnaviciosu, insa prin viétia
cumpetata sî prin dese deprinderi gimnastice dete corpului
seu tari'a sî duraveritatea aceea, carea apoi lu aduse
in stare, de à supportá tóte greutátile resbelelui.*

2. *De tempuriu si-insusi Iuliu o auctoritate sî o*

finetia in umblarea cu ómenii, cari in intreprinderile lui i-au fostu de mare falosu. Asiá odinióra calatorindu pe mare, lu prinsera piratii (telharii), sî audîndu, cã cine este elu, cer ra pentru rescumperarea lui 20 talanti, cam 40,000 floreni. Atunci Cesare le dîse: „Cum? Pentru unu omu cã mine numai atãt'a cereti? Veti capeta nu 20, ci 50!“ Apoi tramise pre ómenii sei, cã se i adune banii, sî priimindu-i, in adeveru i dete piratîloru. Intr'aceea elu pe naia se portã cã guvernatoarele acelei-a, demandandu piratîloru, cã candu este elu in odichna se nu faca sgomotu, se nu rida, sî altele, sî amenintiandu-i, ca dẽca nu-lu voru ascultã, esîndu la uscatu, i va pedepsi cu mórte. Ei rideau de astfelu de cuvinte, cari li se pareau numai cã nisce glume. Dar in adeveru asiá li s'a intemplat. Cãci esîndu Cesare la uscatu, puse repede mán'a pe nisce nãi, gonì pre piratii, i ajunse, i prinse sî nu numai ca le luã indereptu toti banii, ce li i deduse, ci inca sî pre ei i osandì la mórte.

3. In Rom'a duceã Cesare o vietia de totu luxuosa sî impartia summe nenumerate, cã se si pregatẽsca calea cãtra oficiile cele mai inalte. Sî in adeveru cu multu mainainte de a fi ajunsu etatea legale, lu alese poporul de celu mai mare pontifex (pontifex maximus) alu seu, care demnitate se dedea numai senatoriloru celoru mai betrãni sî mai meritati. Dupa aceea fu tramisu in Spani'a, carea cu o repejune sî tactica admirabile in scurtu tempu o supuse tóta Romaniloru.

4. Dupa aceea incheiã cu Pompeiu sî Crassu o legatura (triumviratu); dar Crassu dupa cãtu-va tempu se retrase, ear intre Pompeiu sî Cesare escandu-se rebelu, cest'a invinse, sî asiá acusi devenì singuru domnitoriu

preste imperiulu romanu, de-sî se sfî a priimî titlulu de rege. Intorcendu-se la Rom'a, facî unu triumfu de 4 dîle, sî atâtu erá de mare multîmea pradelorú, ce adunase în resbele, încâtu la fiacare soldatu din armat'a sea i dete preste 1000 florini sî la fiacare cetatiénu'romunu câte 30 florini.

5. Rom'a se gubernase pîna acum de Consuli, cari se alegeau pe câte 3 ani, sî astfelu Romanii nu aveau imperati séu regi cá alte popóre, ci potereu erá în manile adunârei poporului sî ale senatului, adeca ale betranimeî. Unu astfelu de statu se numesce „republica.“ Acum observandu-se, ca Iuliu Cesare se sumetiesce din dî în dî sî cêrca a si-castigá demnitatea regale, nisce republicani infocati lu uciserá la anulu 44 n. de Chr.

6. De aici incolo iar se incepu lupte dinlauntru, panacandu în fine Octavianu Augustu triumfá c-supr'a tuturorú inimicilorú sei sî se facî imperatu. Rom'a ajunsese acum în culmea poterei sele dinafare ; dar naravurile Romanilorú prin crudîme, luxu sî mole-sîre se stricasera c tátu de multu, încâtu se poteá prevedé decadinti'a imperiului . Atunci se nascú în tiér'a cea mica a Evreilorú Mantuitoriulu lunei, Iisusu Christosu.

Tempulu de mijlocu.

XI. Crestinismulu.

1. Imperatulu romanu Augustu deduse ordinu, cá în tóta imperati'a romana se se faca o numerare de poporu, cá se se scia, câtú ómeni locuiescu în

imperati'a acésta, carea pe atunci erá cea mai mare in lume. Acésta numerare se facù si in Tier'a-judeésca séu Palestin'a, cáci si ea se tineá de imperiulu romanu. Atunci vení la orasielulu Vitleemu, aprópe de Ierusalimu, si feciór'a Mari'a cu logodniculu seu Iosifo, dar neaflandu locu prin case pentru mult'a imbulzela, se asiediara intr'o pescera. Aici se nascù Mantuitoriulu lumei, **Domnulu nostru Iisusu Christosu.**

2. Despre cantarea àngeriloru, pastorii din Vitleemu, magil dela resaritu, fug'a la Egiptu si celalalte, cari s'au intemplatu la nascerea lui Christosu, sciti din Istori'a biblica. Candu a fostu Domnulu Christosu de treidieci de ani, atunci s'a botezatu in Iordanu dela Ioann, apoi a inceputu lucrulu, pentru carele fusese tramisu in lume de Domnedieu Tatalu. Acest'a erá: se invetie pre ómenii a cunósce pre Domnedieu, a se ferí de pecate si a face binele, care este voi'a lui Domnedieu. Dupace a petrecutu asifelu trei ani pe pamentu invetiandu si facendu minuni, maimarii Iudeiloru din nesciintia si reutate l'au prinsu, l'au judecatu la mórte si l'au restignitu pe cruce, unde a moritu. Dar a trei'a dí a invieatu cu preamarire, si dupace patrudieci de dile a mai petrecutu pe pamentu invetiandu pre invetriacei sei, s'a inaltiatu la ceruri si siede de a drépt'a Tatalui. Ear la diece dile dupa inaltierea

sea a trimis Apostoliloru Spiritulu (Duchulu) Sântu care i-a luminatu si i-a intaritu, se mérga in tóta lumea si se vestésca pretotindeni invetiatur'a cea nóua, Evangeli'a lui Christosu. Ei au inceputu a vesti pre Christosu in Ierusalimu, apoi s'au impraşci-eatu preste tóte tierile.

3. Pe unde ajungeau Apostolii, pretotindeni in-temeiau sotietáti de crestini, cari toti laolalta dupa cuventulu greeescu se numiau o b i s e r i c a, dar nu aveau biserici cá bisericelc nóstre, ci numai case, unde se adunau la rogaciune. Mai mari ingrijitori preste sotietátile séu comunitátile crestinesci pusera apostolii pre E p i s c o p i i, apoi cá ajutatari ai loru pre P r e s b y t e r i i séu P r e o t i i, si pre D i a c o n i i.

4. Crestinii duceau o viétia fórtc frumósa si sánta. Pe candu pagánii erau rei, pismosi, sumeti, nedrepti, luxuosi, desmierdati, pe atunci christianii straluciau prin simplitate, curat'ia, iubirea deapró-pelui, iubire de dreptate si adevéru si tóte faptele cele bune, asiá incátu singuri pagánii se mirau de viét'i'a loru. Dar acést'a erá puterea invetiaturei lui Christosu.

XII. Inceputulu Romaniloru in Daci'a.

Tierile, cari astadi se numescu Transilvani'a, Romeni'a si o parte mare a Ungariei, erau locuite in

vechime de poporul dacicu și se numiau Dacia. Poporul acest'a batăci și indrasnetiu, venindu pe la a. 80—90 d. Chr. in atacu cu Romanii, in mai multe randuri infransera armatele acestor-a; căci pe candu regele Daciloru de pe atunci Decebalu eră forte activu, curagiosu și ageru, pe atunci Romanii aveau in fruntea loru pre imperatoru Domitianu, carele eră unu omu cu totulu molesitu și debile. De aceea și trebuise se si-cumpere dela Daci pacea pe bani, ce că tributulu anuale i tramea lui Decebalu. Cu totulu altmintrea insa se pornira lucrurile, candu se facu imperatu **Uliu Traianu**. Acest'a indata denegă Daciloru tributulu, și neacceptandu venirea loru i atacă in tier'a loru la a. 103 d. Christosu. Bătăliile, ce se incepura acum intre Daci și Romani, au fostu atâtu de sangerose, încatu odata nu ajungeau stramele spre a legă ranele Romaniloru, și Traianu rupendu o mâneca a camesiei sale, o dete mediciloru. Ear pre Decebalu lu strimtori Traianu atâtu de multu, încatu că silitu a se predă pe lângă condițiunea de a estradă Romaniloru armele și mașinela de resbelu impreuna cu maestrii acelor-a. Dar frangendu Decebalu pacea, Traianu la a 105 d. Chr., facendu unu podu minunatu preste Dunare, trecu in Dacia, bată pre Daci până la stingere, surpă cetatea loru principale Zarmizegetuz'a, ce stetea in valea Hatiegului, și zidi alt'a pe numele seu Uliu

Traian'a; apoi aduse din tóte tierile romane colonisti, cari se cultive pamentulu, se repara ze cetátile ruinate si se fundeze altele nóue. Următorii acestoru Romani adusi in Daci'a de imperatulu Traianu suntemu noi, **poporul român** de astadi, cari locuim Transilvani'a, Moldo-Romani'a, Bucovin'a si o parte insemnata a Ungariei.

XIII. Gónele crestinilor.

1. Dupa inviérea si suirea la ceru a Domnului nostru Iisusu Christosu, invetiaceii Lui remasera adunati in Ierusalimu pàna la pogorirea Duchului Sàntu. Atunci intarindu-se si luminandu-se, incepura a se imprascià din Ierusalimu, cá se vestésca legea cea nóua a Evangheliei la tóta popórele. Pe unde nu puteau ajunge Apostolii trupesce, pe acolo tramiteau invetiaturi in scrisu,— si acestea suntu càrtile séu epistoliile loru, din cari se cestesce câte unu capu in bisericile nóstre sub numele de Apostolu. Ear religiunile cele vechi, si adeca de o parte cea iudeésca, de alta parte cea paganésca, se pusera cu mare potere incontr'a loru: Apostolii se priviau cá nisce turburatori, legea cea nóua se socoteà cá o retacire mare, ba chiaru cá o reutate, si asià Apostolii avura se suferi multe batjocure, batàii si inchisori, ba cei mai multi patimira móрте pentru religiunea lui Christosu.

2. Apostolii erau cá nisce semenatori, cari pretotindeni semenau semintiele legeri celei nóue cu celu mai mare zelu. Domnedieu binecuventà ostenelele loru. Si asià inca nu trecusera nici o sutu de ani dela nascerea lui Christosu, si in tóte pàrtile erau urmatori de ai lui Christosu: chistiani, crestini. Insa si crestinii acesti-a trebuia se fia urgisiti, batjocoriti si goniti, precum fusesera si Apostolii,

sî precum predîsese Christosu: ca nu se pôte se Lu urgisésca ómenii pre Elu, ear pre ei se i iubésca, ci déca L'au gonitu pre Elu, voru goní sî pre urmatorii Sei.

3. Pe atunci domni'a mai preste tóte lumea erá in mànile Romaniloru. Romanii in sa cea mai mare parte erau pagàni sî se pusera asupr'a crestiniloru, cá sei întórca iar la paganismu. Déca aflau, ca cutari suntu crestini, apoi i prindeau, i bateau, i chinuiau, adeseori i sî omoriau cu felurite morti. Aceste rele se numescu „góne“ séu „persecutîuni,“ sî tînura mai treisute de ani. Multe mii de crestini morira in restempulu acest'a pentru legea loru, sî noi i onoràmu pàna astadi, cá pre nisce servi credinciosi ai lui Christosu, sub numele de „mucenici“ séu „martiri.“ Domnedieu a lasatu, cá crestinii se tréca prin aceste patimi grele, cá se se intarésca in credintia sî se deá lumii intregi dovéda despre poterea cea domnedieésca a legeri loru.

4. Góne de acestea asupr'a crestiniloru, de-sî acelea au tînutu mai necurmatu, acusi intr'unu locu, acusi intr'altulu, totusi se numera mai cu séma diece. Imperatii romani, cari au gonitu mai tare pre crestinii, au fostu: Nerone pela a. 60, Antoninu Filosofulu pe la a. 170, Deciu pe la a. 250, sî Diocletianu cu Maximianu pe la a. 300 dupa Christosu. In fine Domnedieu curmà suferintiele crestiniloru. Cáci suindu-se pe tronulu imperatescu *Constantinu celu Mare*, elu dete crestiniloru libertate religiunaria, ba càtra sfarsítulu vietiei sele elu insusi se botezà sî se facù crestinu. Elu este celu *d'antàiu imperatu crestinescu*. Biserica'nóstra in semnu de multiemita càtra Elu sî nobilea lui mama Elen'a i-a numitu pre amendoi „sfin'i sî intocmai cu Apostolii“ sî serbéza pomenirea loru in totu anulu la 21 Maiu.

XIV. Caderea Romei.

1. In secolulu alu patrulea se 'ncepura mai in tóta Europ'a nisce miscări si turburări neindatinete, cari tñura cam 300 ani, venindu dela resarttu o multíme de popóre necunoscute pâna atunci si dandu lupte infricosiate asupr'a popóreloru indigene. Aceste incurcaturi, cari adusera preste tóta Europ'a intunerecu si barbaria, se numescu „migratiunea (calatori'a) popóreloru.“

2. Pe la a. 375 irupsera in Europ'a Hunnii, unu poporu din Asi'a atátu de uritu si de selvaticu, încátu la 'nceputu Europeanii se spaimentau si numai de vedereu loru. Ei erau mici, cu peru negru stufosu, cu ochii piedtsi, la fatia uriti galbenfi, lati la umeri. Cátu lumea Hunii erau totu pe cai: acolo mancau si beau si dormiau. Nutrimentulu loru erau radacini si carne cruda. Muierile si copiii si-i duceau totu cu sine pe care. Góttii, cu cari se lovira antái'a data, fugira dinaintea loru, si parte intrara in Itali'a, parte in Spani'a si Franci'a de astadi, unde se si asiediara cu statornicia. Celu mai renumitu rege alu Huniloru a fostu Atti'a, care se numia pre sine „biciulu lui Domnedieu.“ Cu órdele sele cele nenumerate elu intrà in Germani'a si Franci'a, dar fu batutu de Romani si Germani intr'o bataia infricosiata la anulu 461. — 200,000

morți rmasera pe câmpulu acestei batalii, carea este pôte cea mai sangerósa din câte s'au intem-
platu in Europ'a. Attil'a se retrase, facù unu vallu
din siele de cai si presté nópte fugi la Ungari'a,
unde tabarise; mai tardu navalì asupr'a Italiei si se
apropià de Rom'a, dar Episcopulu Leone lu indu-
plcă a se re'ntorná. Nu multu dupa aceea mori At-
til'a, si Hunii lu pusera intr'unu sicriu de auru, a-
cest'a intr'unulu de argintu si acest'a intr'unulu de
feru, si asíá ingropara pre regele loru; ear pre sclavii,
cari facuserá gróp'a, i uciseru, că nimenea se nu
scia, undé este immormentatu eroulu loru.

3. Pe tempulu acest'a **F r a n c i i** se asiediara
in Galli'a, carea apoi se numi **Franci'a**, Anglii tre-
cura in **Britanni'a** senu Angli'a de astadi; neamurile
germane se'imprasciara preste Germani'a de astadi
dela Marea de mn. pâna la Alpi, ba unii din ei,
L o n g o b a r d i i, trecura Alpii si se asiediara
in Itali'a de susu, carea de atunci pâna 'n diu'a de
astadi se numesce **Lombardi'a**.

4. Inca mai nainte Marele Constantinu pe la a.
333 stramutase scaunulu imperatiei dela Rom'a la
Bisantiu, carele apoi lu si nami dupa numele seu
Constantinopole; ear Marele Teodosiu (pe la a. 390.)
impartise imperiulu intre doi fii ai sei, remanendu
Rom'a capitala imperiului apuseanu, ear Constanti-
noplea a celui resariteanu. — Romanii, cari sute de

ani susținusera mai neîntreruptu lupt'a cu veneticii barbari, în fine nu li se mai potura opune. La a. 476 nisce popóre germane **Iuara Rom'a**, fiindu celu din urma imperatu alu ei Romulus Augustulus, și astfel se stinse imperiulu romanu dela apusu.

5. Dar Romanii din Daci'a ce facura în turburările acestea? O parte, la demandarea imperatului Aurelianu, est din tiéra și trecù Dunarea în Misi'a pe la a. 270—280, ear ceilalti remasera aici, parte luptandu-se, parte facendu invoiele cu barbarii. De atunci tiér'a dincolo de Dunare, Bulgari'a de astadi, se numi Daci'a lui Aurelianu, ear cea de dincóce **Daci'a lui Traianu**.

XV. Mohamedu.

1. Legata cu Afric'a și cu pamentulu uscatu alu Asiei, se întinde între amendóue acestea Arabi'a, cea mai mare peninsula de pe pamentu. Înlauntrulu ei parte mare este cuprinsa de pustii nesipóse, fără apa și vegetatiune, prin urmare mai de totu lipsite de ómeni. Numai pe la margini, și cu deosebire la marginea spre md. apusu, este o rodire fórté însemnata, din care cauza ea se și numiá Arabi'a fericita. Tiér'a acést'a erá locuita parte de Arabi statornici, cari cultivau pamentulu și ajunsera la unu gradu însemnatu de cultura, parte de órde calatóre,

cari cu caii lorú cei sprinteni și cu camilele cele rabdurii strabateau pustiúla din locu în locu și traiau din pasiunitu, venatu și pradatu. În mijloculu acestui poporu inchinatoriu de idoli se nascú la anulú 571. d. Chr. Mohamedu din familia nobile. Casatoritu cu o veduva avuta anume Hadigea, și avendu ocașiune a cunósce în calatoriile seale atátu religiunea crestinilorú câtú și a Iudeilorú, Mohamedu se crediú chiamatu, a întemeiá o religiune nóua, și astfelú esí la anulú 611 dupa Christosu cu invetiatur'a: Ca este un Domnedieu, și Mohamedu e profetulu Lui. Invetiatur'a acést'a erá cu totulú contraria credintiei de până acum a Arabilorú, și asiá Mohamedu în urm'a unei rescóle, ce se faciú asupr'a lui în cetatea Mecc'a, la anulú 622 trebui se fuga la Medin'a. Acolo, si-afli atáti-a partinitori, încátu acosi se reintórse cu máná armata la Mecc'a, o luá cu sabi'a, și de acolo în scurtu tempu lati religiunea seale preste tóta Arabi'a. Cartea, în carea depuse Mohamedu invetiaturile seale, se numesce Coranu. Și fiindca un'a din preceptele (poruncile) religiunii lui erá, cá fiacare se o latiésca macar și prin focu și sabia, pentru aceea urmatorii lui Mohamedu usurpara cá în sboru Palestin'a și Siri'a cu orasiile lorú cele bogate: Ierusalimulu, Damasculu și Antiochi'a. Dupa aceea, trecendu Eufratulu și Tigrulu, strabatura în Persi'a și dopa lupte crunte

nimicira acestu imperiu, introducendu pretotindenea religiunea lui Mohamedu. De acolo trecura Mohamedanii in Egiptu și ocupara Alexandri'a și Memfid'a, capitalele țierei. Puterea lor crescù atâtu de repede, încâtu pe la 670 de siepte ori încercara a luá Constantinopolea, carea numai prin cele mai mari încordări se potù mantui de atacurile lor. Din Afric'a trecura pe la anulu 710 și in Europ'a și pusera piciorulu in Spani'a, ba amenintara și Galli'a și in fine tóta creștinatatea, panacandu Carolu Martelu la anulu 732 intr'o batalia de siepte zile frânse puterea lor și-i respinse in Spani'a, unde se tinura până pe la anulu 1420.

2. Mohamedanismulu a fostu fără indoiéla celu mai cumplitu și mai neimpacatu inamicu alu creștinatătiei, și milliône de creștini in urm'a góneloru lui celoru infricosiate parasira religiunea lor și priimira cea mohamedana, carea până astadi este predominantore in Asi'a și Afric'a. Nicicandu insa mohamedanismulu n'aru fi facutu astfelu de inaintări, deca creștinii nu aru fi fostu atâtu de lasi și de desbinati intre sine, precum erau pe atunci.

XVI. Venirea Magiarilor.

1. Magiarii suntu o natiune stravechia asiatica de nomadi, pescari și venatori. Istori'a ne spune, ca ei din partea de mn. a Asiei trecura in partea

cea de md. și se asiediară mai alesu lângă fluviulu Terecu (carele isvioresce în Caucașu și se desieră în Marea Caspică); dela acestu riu capetara apoi din partea scriitorilor mai vechi bizantini numele de „Turci.“ Clim'a mai blândă în partea de md. a Asiei avu bună influință asupra Magiarilor, căci aci învetiară ei a cunoște mai întâiu speciile de fructe și vinulu. Dar multu tempu nu se ocupară cu agricultur'a, ci trăiau numai cu lapte, pește și carne crudă: cei mai beștrâni pescuiau, cei mai tineri umblau la venatu.

2. Magiarii începu a fi cunoscuți în Istoria de pe timpurile imperatorului Eracliu (610-641); pre acest'a lu ajutoră contr'a lui Cosroe, regele Persiloru. Pe la anul 680, împinsi de Bulgari, se retraseră Magiarii în Europ'a și cuprinsera ținuturile între Dnipro și Donu. Pe la a. 840 d. Chr. ajutoră pre Bulgarii și Romanii din Mesi'a încontr'a Bizantinilor la Dunarea din josu și în 860 se aratară și în Germani'a, chiamați de Sventibaldu, ducele Moraviei mari, încontr'a imperatorului Ludovicu Germanulu. Mai târziu o parte dintr'ensii, batuți de Pacinai, fugiră preste riulu Dnipro și se asiediară cu corturile și carele sele nomadice între Dnipro, Dnistru, Prutu și Seretu.

3. Nu multu după aceea Magiarii fură chiamați de Arnulfu, regele Germaniei, într'ajutoriu încontr'a

lui Sveatoplucu principele Moraviei-Mari, carea se întindea pe atunci și peste o parte din Panoni'a. Ei bătura pe Sveatoplucu și îl constrinseră la pace cu Arnulfu. Dar vedindu această frumoasă țară, determinară se o ocupe, în casul când aru fi constrinși în vreun mod a și-deserta locuințele, ce le aveau pe atunci. Acestu casu interveni cândur. Căci pe când se aflau ei în Moravi'a, lăsându acasă numai pe beșari, muiere și prunci și câțiva ostasi spre apărarea locului, Pacinatii încurseră în țăr'a Magiarilor și ucisera toate familiile lor; ear pe cei cari rămasera spre custodirea locului și fugară peste munți la originea râurilor Oltu și Mureșu, unde se asiedăra sub numele de „Secui.“ Ceilalti Magiari, reîntorcându-se dela bătăia și aflându țăr'a lor deserta și devastată, trecu pe Prutu însuși și se duseră în Galiti'a. Ducele Rutenilor de acolo îi primi omenește, însă totuși voi a se mântui de acești oșpeti, și dându-le daruri îi înduplecă se treacă Carpații în tinutul Tisei, Mureșului, Crișului, Timișului și Dunării, unde locuiau Românii, Bulgarii, Slavonii și pastorii Românilor. Totdeodată ducele Rutenilor le lădă aceea țară, ca e prea bună și ca a fostu odată patri'a lui Attil'a, străbunului lor. Magiarii trecu munții la Muncăciu, ear în locul lor în Daçi'a orientale (Moldavi'a) rămasera Pacinatii.

4. Pe cându se asiediara Magiarii la Tiss'a si Dunarea de mijlocu, coloniile romane din Daci'a centrala, carea de pe atunci incepuse a se numi „Transilvani'a," si-aveau domnulu seu propriu, a-nume G e l i u. Ear coloniile romane din tinutul Cri-siului intre Somesiulu de josu, Tiss'a de mijlocu si Muresiulu de josu aveau domnu si duce pre M a r i o t u, carele, eredisce acea tiéra din tempu-rile cele mai vechi. In urma preste coloniile romane din tinutul Temesiului intre Muresiulu si Tiss'a de josu si intre Dunare pâna la Tiern'a (adeca in Banatulu Temesianu), domniá alu treilea duce ro-manu cu numele C l a u d i u. Apoi tinutul dintre Tiss'a si Dunare se guberná de Salanu, stranepo-tulu lui Reanu, Domnulu Bulgariloru. Panoni'a erá sub puterea lui Sveatoplueu, Regele Moraviei mari. Aceste popóre locuindu in pace dela risipirea Ava-viloru, nu se aflau pregatite, spre a intempiná ata-culu Magiariiloru. Deci acestor-a le succese in cursu de 10 ani, a cuprinde tinutul dela Tiss'a de susu pâna la Sieu si Pórt'a Mesesiului.

5. In a. 904-905 Tuhutum, unulu dintre dooii Unguriloru, audindu, ca tiér'a dincolo de paduri, unde domniá Geliu, e buna si fructifera, s'a sternitu intr'ensulu dorinti'a de a o ocupá pentru sine si pen-tru urmatorii sei, si cerendu voia dela Arpadu, du-cele supremu, intrá cu óste intr'ens'a. Domnulu

Romàniloru din acea tiéra nu erá pregatitu la unu atacu neasceptatu. Cu tóte acestea, vediendu pericula intetitoriu, si-adunà óste cu grab'a si purcese incontr'a inímicului, cá se impedece invasiunea aceluia pe la portile Mesesiului. Insa Tuhutum veni cu grab'a si strabatù pana la riulu Almasiului. Aici se intempinara ostile de ambe părtili. Geliu se puse cá se oprésca pre Unguri a trece ap'a; dar Tuhutum desu de diminétia si-impartí óstea in dóue părtili si tramise o parte ce-va mai susu pe apa, cá trecendu pe acolo pe nesimtite preste riu, se incépa batai'a cu Romàni. Intr'aceea trecù riulu si ceealalta parte a óstei unguresi, si acum venira ambe ostile la lupta si se batura cruntu intre sine; dar Geliu se invinse si militi'a lui parte se prinse, parte se ucise. Geliu, vediendu acestea, o luà cu putini dintru ai sei la fuga, insa fugindu càtra castelulu seu celu de lângá Somesiu, lu ajunsera militarii lui Tuhutum, si lu ucisera lângá fluviulu Capusiu. Atunci locuitorii tieiei, vediendu mórtea domnului lor, detera drépt'a de buna voia si si-alesera domnu pre Tuhutum, si 'n loculu acel'a, carele se dice Eschileu (Esküllö) incheiara la olalta legatura cu juramenta; din diu'a aceea loculu acel'a se dice „Eschileu“ (juramentu), fiindca au juratu acolo. Ear Tuhutum de atunci a castigatu acea tiéra si a domnitu intr'ens'a cu pace si feri-

cire și elu și următorii lui până pe templu lui Ștefanu. Așia Magiarii cuprinsera ținutul Someșului; dar ținutul Mureșului și alu Oltului remase încă îndelungu tempu în mâinile Românilor, unde acești-a și-aveau ducii sei.

6. Pe acestu tempu Ungurii cuprinsera și ținutul dintre Dunare și Tisza, unde domniă ducele Șalanu. După aceea dechiarara batalia lui Mariot. Acest'a se aperi cu mare eroismu încontr'ă loru. Insa mai pe urma, vedindu, ca Ungurii au cuprinsu toate ținuturile de prin pregiuru, încheiă tratatu de pace cu Arpadu; pre fiia-sea o dete în căsătoria lui Zoltanu, fiulu lui Arpadu, și mori fără fiu, lasandu successoru pre ginerele sen Zoltanu. Cu toate acestea și în ținutul Crisului se aflara încă multu tempu duci români sub suzeranitatea Ungurilor.

7. După ocuparea ținutului dintre Dunare și Tisza trei duci unguri trecura Tisza încontr'ă lui Claudiu, și la riulu Temesiu înteminară oștea lui Claudiu, compusa din Români, Bulgari și Pacinati. Se făcu batalia aspra; 5 duci din armat'a lui Claudiu cădiura, și elu însuși scapă cu fug'ă în cetatea Chiave. Ungurii atacara și cetatea; însă Claudiu se plecă de buna voia, oferindu-le cetatea. Așia Temesian'a încă deveni tributaria Ungurilor; dar cu toate acestea remase sub guvernulu lui Claudiu și

alu urmatoriloru lui pâna pe tempulu lui Stefann. Totdeodata Ungurii, trecendu Dunarea, desfiintiara regatulul Moraviei mari si prefacura Panoni'a dimpreuna cu tinutulul din stâng'a Dunarei in „Tiéra unгурésca.“

Dupa Comp. de I. Russu.

XVII. Stefannu, antâiulu rege alu Ungariei.

(Pe la a. 1000 d. Chr.)

1. Stefannu I. facendu-se rege, se apucà de organisarea regatului seu. Elu introduse mai multe reforme, atâtu cu privire la administratiune, câtu si in cele judiciarie. Dede mai multe legi cu respectu la moralitatea publica. Deosebita atentîune si-intorse asupr'a clerului catolicu, mai alesu a clerului inaltu. Pre acest'a lu ingramadi cu drepturi, privilegie si venituri grase. I castigà influintia inalta si in afacerile politice. Radicà episcopate, intemeià biserici si monastiri si acestea le inzestrà forte bine. Pre comunitati le indatorà, cá pre preotii sei se i provéda cu tóte cele de lipsa la o subsistintia pre câtu se póte mai buna. Clerului i dede si acea prerogativa, cá in causele criminali se nu fia priimita marturisirea unui mireanu in contr'a unui preotu, singuru numai unu preotu potendu fi martoru in contr'a altui preotu.

2. Nobilimea inca capetà drepturi frumóse dela regele Stefannu. Ea si-asidea bunurile sele cu dreptu ereditariu, dar' erà detóre in totu tempulu, a face servitiu cu armele pentru aপরarea patriei si a fi statatória in credint'a catolica.

3. Pentru sórtea sclaviloru crestini inca se ingrijì

regele crestinu. Elu ordinà proprietariloru, cá séu se si libereze ei insii sclavii sei de buna voia sî din simtiu umanu sî religiosu, séu se i provéda cu mosfi pelànga prestatiuni anuali defipte. Sî sclaviloru inca le dede voia de a se rescumpará ei insii, respondiendu pretiulu defiptu pentru rescumperare. Insusi regele premerse cu esemplulu celu umanu, rescumparandu pre mai multi sclavi crestini.

4. Insa cu tóte aceste mesure nobili sî umane (sî inca cu multu mai nobili sî mai umane, déca se estindeau la toti sclavii in generale) ale regelui, de a se face din servi ómeni liberi, sî asiá a pune temeiu la o classa de cetatieni liberi, sî cu tóte ordinele serióse, cá nice unu comite aunobiluse nu cuteze pre unu omu liberu a lu as-servi: totusi cea mai mare parte resultatulu nu corespuise acestoru dorintie sî tendentie nobili sî umane. Càci sclavi'a cea degradatóre de omenime nu incetá la Magiari pàna pe tempulu regelui Colomanu, sî iobagi'a, unu altu ramu de servitute urita, se continuá pàna i dîlele nóstre.

5. Dara trebuie a se observá sî aceea, ca aci fù vorb'a numai despre emanciparea sclaviloru crestini, sî inca de acei-a, cari deodata cu credinti'a crestina imbra-tîsiara sî ritulu occidentale. Ear sclavii necrestini, adeca Magiarii nebotezati, cum sî chiaru sclavii crestini, déca nu erau de ritulu occidentalu, cum d. e. Romàni din Transilvani'a, cum sî cei din celelalte provincii supuse corónei unguresci, cu ritulu orientulu, erau condamnati la trist'a sî asupritórea stare de sclavia durabile.

6. Strainii, mai alesu Germanii, se bucurara pe totu tempulu domnirii lui Stefanu de o buna priimire sî ospitalitale la curtea, cum sî in tiér'a unгурésca.

7. Despre Stefanu se scie, ca a fostu unu domnu de

altmintrea religiosu; petreceá nopti întregi cu rogaciuni în genunchi; împartiá elemosina sî ajutoriu la miseri, orfani, veduve sî cei lovitî de fatalitatea sortiei. Portá destinsá grija de întretînera sî înflorirea bisericeloru sî a monastiriloru. Î placeá conversarea cu calugarii, sî însasi creșcerea fiului seu Emericu înca o încredințá monachiloru, cari din copilăria plantara în inim'a aceluia-sî simțulu de religiositate, castitate sî continere, dar fanatismulu sî prejudețiele înca nu lipsira.

8. Între faptele belice ale lui Ștefanu pentru scopulu nostru mai interesante e ocuparea Transilvaniei, a patriei năstre. Se știe, ca la ocuparea acelei-a fű motivatu din respecturi religioșe. Căci Giul'a celu tineru, ducele Transilvaniei, (nepotulu lui Giul'a celui betrănu unchiu lui Ștefanu dupa muma) sî fiulu lui Ciboru, nu voiá se priiméscá ritulu occidentalu. Sî asiá sub prețestu de a împiedecá latirea paganismulu, sub care se întielegeá sî latirea religiunei de ritulu orientalu, se scolă cu arme asupra lui Giul'a, lu batű în 1002, lu prinse de'mpreuna cu doi fi; ai sei sî-lu aruncă în prinsóre pe tóta viéti'a. Cu modulu acest'a Transilvani'a deveni încorporata cu Ungari'a, administrandu-se de aci înainte prin locotîntori pusi de regii unguresci, cari déca erau nascuti din sànge regescu, se numiau „duci,” ear dincontra se numiau „voivodi.”

9. Cu 29 ani mai tardiu, adeca în 1031. desființá Ștefanu sî ducatulul românulu între Crisiu, Tisza, Muresiu sî Dunare, (Banatu), carele pe lănga suzeranitatea magiara si-pastrase autonomi'a interna. Pe acestu tempu domniá acolo *Optumu*, unu stranepotu alu lui Claudiu. Acestu domnu aveá multîme de averi, castele, unu însemnatu nu-

meru de nobili și militari, cu cari eră în stare de a se sustine fatia cu autoritatea și puterea regelui ungurescu. Optumu se botezase la Vidinu după ritul orientale, locuia în cetatea Muresian'a, unde radicase unu monasteriu închinatu lui Ioann Botezatoriulu, punendu în elu calugari de ritul grecescu. Dar' aveá unu oficiariu foarte stimatu cu numele Cinadu. Acest'a, fiindu acusatú la densulu cu o culpa foarte grea, pentru carea eră se i iá vieti'a, după ce înțelese cugetulu domnului seu, fugi la Stefanu și i descoperi toate secretete lui Optumu. După ce priimi ritul occidental, Stefanu lu puse capitanu peste unu corpu de nobili și de osteni, și lu tramise asupr'a lui Optumu. Și avendu batalia cu acest'a, în urma óstea unghuresca o luá la fuga și se retrase la Canisi'a. Dar Cinadu se scolá nóptea și atacá pe neasceptate castrele lui Optumu. Atunci óstea acestui-a vine în confusiune, și facendu-se unu macelu mare, cade și ducele Optumu. Asiá ducatulú lui se cuprinde de Unguri, și regele Stefanu în semnu de remuneratiune dede proditoriului Cinadu toate averile lui Optumu, și lu numi de Comite peste tiér'a rivalului seu. Ear cetáției Muresiana i puse numele „Cinadina.“ Prin acést'a devenira și Români din Banatu sub constituțiunea Ungariei.

10. Stefanu prin influinti'a muierei sele Gisela denumi de succesoré pre nepotu-seu de sora pre Petru; cáci fiu-seu Emericu morise mai înainte de elu. Apoi mori în 15 Augustu 1038.

I. V. Russu.

XVIII. **Espeditiunile cruciate.**

1. Inca din véculu alu patrulea crestinescu evlavii'a dusese pre multi credinciosi la Palestin'a, spre a se închiná la sántele locuri, unde vietu-

ise, morise și înviease Christosu. Acești călători se numiau peregrini. Panacându-și Asia mică și Palestina erau în mâinile creștinilor, până atunci peregrinii mergeau și veniau neimpedecați. Ba și după ce se făcuseră Arabii domni peste aceste ținuturi, peregrinii pe lângă plățile unei taxe erau scutiți de asupriri. Dar după ce Palestina și țările de prin împrejururi căzuseră în mâinile Turcilor, peregrinii începură a fi asupriți și superați în toate modurile, ba mulți dintr'ei despoiați și ucisi. La anul 1095 un călugăr, Petru de Amiens, întorcându-se de la Ierusalim, se duse la Papă Urban II și cu cuvinte însufletite i descrie suferințele creștinilor. Papă Urban deosebi voia, a călătorii din loc în loc și a predicării creștinilor, că se rădăcuiește cu toții cu mâna armată, se meargă la răsărit și se smulgă sântele locuri din mâinile necredincioșilor. Cuvintele menachului entuziasmat, arsuri de soare, slabitate de post și încinsuri cu funia peste hainele șterse, produsese pretotindeni cel mai mare entuziasm. La anul 1095 făcuse Papă Urban o adunare mare în Franța de mijloc, unde ideea lui Petru se primise cu însufletire nespuse, și mii de creștini se hotărâră îndată a merge la răsărit și a începe războiul asupra Mohamedanilor. Cei ce se hotărâseră la această, îndată și-coseau pe umerii drepti o cruce roșie și de aceea ei se numiră **cruciați**,

ear mergerile loru la resaritu se chiama „e s p e d i t i u n i c r u c i a t e.“

2. Cele d'antâiu espedițiuni fiindu neregulate, se nimicira pâna a nu esî din Europ'a. Atunci se puse in fruntea cruciatîloru Ducele francosu **Godofredo de Bouillon**, care trecendu cu o ôste ingrozitóre in Asi'a, la anulu 1099 in 15 Iuliu, dupa incordâri si suferintie infricosiate, luà Ierusalimulu cu asaltu. Desculti si cantandu Psalmi mersera crestinii la momentulu Domnului si la celalalte sânte locuri si apoi incepura a organisá in Palestin'a unu imperiu crestinescu. Godofredo se alese rege; dar elu, plinu de pietate, nu priimî a si-pune corón'a pe capu, dicendu, că nu i se cuvine a portá coróna regésca acolo, unde Mantuitoriulu lumei a portatu cununa de spini.

3. Prin acésta espedițiune se deschise crestiniloru drumulu spre Ierusalimu, si cete nenumerate de ómeni de tóta starea curgeau din Europ'a la Palestin'a. Insa Europeanii, departe de patri'a loru, nededati cu clim'a si cu modulu vietiei la resaritu, pe lângă aceea mai pe tóta diu'a atacati si nelinisciti de cătra mohamedani, nu potura tiné cu statornicie'a locurile ocupate. Si astfelu dupa lupte mai necontentite preste 200 de ani, crestinii in fine pe la anulu 1300 perdura séu predara tóte locurile, ce ocupasera prin aceste espedițiuni.

XIX. Intemeierea principatului Romani'a prin Radu I Negru.

(Pe la anulu 1240 d. Chr.) :

1. Domnulu acest'a din caus'a immultirei poporului, care de gónele Scitiloru cautá asilu in Transilvani'a la connattunalii si correligionarii loru; apoi din caus'a crescerei puterei Unguriloru, cari voiau se lovésca neatarnarea loru; in fine pentruca papismulu voiá cu tóte mijlócele a trage pre Románi la biseric'a roman'o-catolica,—profitandu de oca i-unea venirei Meguliloru Sciti in Ungari'a pe la anulu 1241 dupa Chr. s'au radicatu din Transilvani'a cu tóta cas'a sea, cu boierii sei, cu diregatorii, cu femei, cu copii, cei mai multi ortodoxi si câti-va saxoni latini, si trecendu Carpatii despre médiadí a intratu in Tíer'a-muntenésca si s'a opritu aprópe de sorgintele riului Demboviti'a intr'unu càmpu inchisu numitu in limb'a tieraniloru Càmpulu-lungu si s'a asediatu acolo, fiindca loculu acest'a si mai nainte erá proprietatea sea, cá unulu, ce erá mai mare si mai tare, decâtu toti ceilalti domnitori ai pamentului dacicu. Altfelu intrarea lui pe loculu acest'a si asiediarea sea aru fi fostu impedecata, fiindca in tíera pe atunci erau si alti domnitori, cari de-sí erau cu puteri mai inferióre,

totusi s'aru fi potutu aliá, spre a oprí trecerea lui Radu preste Carpati. Dar asiediarea lui vedemu ca s'a facutu fàra versare de sànge si cu linisce fàra neci o opunere si greutate. Asiá dara siedindu mai multi ani in loculu acest'a, de fric'a Scitiloru, pànce ei s'au intorsu din Ungari'a, a radicatu si curte séu palatu domnescu, si bisericu sub numele „Adormirea Nascatórei ee Domnedieu,” care esista si pàna astadi. In acésta bisericu se afla portretulu seu, infatfisiandu-lu cu diadema pe capu, cu vestminte cu firu pàna la picióre, cu nasturi la peptu, cu brêu auritu, portandu pe deasupr'a unu vestmentu blanitu d'n launtru si pe margini impregiuru cu blana négra, cu statulu inaltu, cu fatia smeada, cu barba, si portandu in màna miniatur'a bisericeii.

2. Dopa plecarea Scitiloru din Ungari'a s'a intornatu si regele Bel'a la resiedinti'a sea cea devastata. Atunci a plecatu si Radu Voda in pàrtile de josu ale Tierci-muntenesci, si ocupandu tóte tñnuturile au supusu si pre stapanitorii plaiurilor, cari nu fura in stare a i se opune. Ear poporulu, care venise cu densulu, s'a respanditu in tóte pàrtile din Carpati pàna in Dunare, si din Oltu pàna in Seretu.

3. Dupa acést'a Radu si-puse tóta silinti'a, cá se infremsetieze si se j impopuleze o tiéra atátu de frumósa, ale càrei laturi despre Dunare erau mai

desierte; totodata, cu ajutoriulu boieriloru, ce venisera cu densulu, introduse buna-renduiala si armonia in tote ramurile. Apoi fundă orasielē: Pitesci, Argesiu, Tergovistea, Bucuresci s. a; asemenea a radicatu din nou cetatea Giurgiu, carea decătra Romāni se numiā Santu-Georgiu, si stramutandu-si tronulu dela Campu-lungu la Argesiu, a facutu si acolo curte si biserica domnēscă totu sub numele de Adormirea Nascătōrei de Domnedieu, in care se afla pāna astadi in peristilu (pridvoru) si statu'a lui de pétra, in sa sfaramata. Pe tempulu acest'a Banatulu Craiovei erā populatu si bine constituitu sub guvernulu domniloru pamentesci din famili'a Basarabiloru. Banulu de atunci, vedindu asiediarea lui Radu-Voda in tōta intinderea Tierei-muntenesci, si preferindu, că pre unu domnu asiā de tare se lu aiba mai bine amicu si aperatoriu, decātu inamicu si vecinu amenintiatoriu, a venitu impreuna cu boierii sei si inchinandu-se lui Radu i s'a supusu de buna voia si cu conditiuni, că se i fia supusu totdeun'a si aliatu, in sa autonomu, că si stramosii sei, in carmuirea celoru cinci judetie, fără se se amestece Domnulu in nimic'a. Atunci Radu-Voda l'a onoratu cu titlulu de presedinte alu consiliulu domnescu si cu vérga de argintu; dupa acést'a banatulu Craiovei s'a socotitu că locu supusu Tierei-muntenesci si s'a numitu si Romani'a-mica. Ear

Domnulu a remasu domnindu tóta tiér'a impreuna cu cele cinci judetie ale Craiovei, dela Dunare pâna in Siretu, pastrandu si domni'a sea cea d'antâiu din Transilvani'a, precum se vede din titlurile sele in càrtile si chrisóvele de pe tempulu seu.

4. Asemenea si Domnii urmatori lui prin mostenire multu tempu au stapanitu aceste-si locuri.

5. Radu-Voda, aducendu cu sine si pre Episcopulu Fagarasiului, l'a facutu Archiepiscopu preste tóta Tiér'a-montenésca si a organisatu prin elu si clerulu bisericesc.

6. Domnindu Radu-Voda 23 ani in pace si in linisce, a infiintiatu multe orasie, cetâti, monastiri, biserici si târguri. Candu era pe aprópe se móra, a lasatu cuventu càtra Episcopi si boieri, cá se proclame prin alegere de mostenitoriu, pre unulu din fiii séu fratii lui, si morindu s'a ingropatu in biseric'a facuta de elu la Argesiu.

Dupa Dionisiu Fotino.

XX. Intemeierea principatului Moldavi'a prin Dragosiu.

(Pe la a. 1350 d. Chr.)

1. Cancelariulu lui Dragosiu, Hurulu, ne descrie intemeierea principatului Moldovei cam in urmatorinlu modu,

2. Fiindu Romàni din Marmat'a și Ungari'a impartiti in multe părți, Ungurii le faceau multe asupriri, și asiá Dragosiu, fiulu lui Bogdanu, Domnulu Muresiului, impreuna cu frate-seu Balitia, nepoti ai imperatului Ioanu Alexiu, trecura muntii cu 4352 mosneni și bravi de óste și cu tóte familiile lor, și in diu'a de Rosalie ajunsera la locul, care și acum se numesce „Câmpii lui Dragosiu“ și acolo remasera locuindu in corturi pâna tómn'a. Atunci socrulu lui Dragosiu, Bolduru, Judele celu mare de Barladu, dete scire la toti betrânii și mosnenii și diregatorii, se se stringa in mijloculu tie-rei la Iasi, și aici se consultara. ca se priimésca pre Dragosiu in tiérra ori nu? Si se inyoira, se lu priimésca impreuna cu toti cei veniti cá pre nisce frati, și se le deá mosți, cá se se póta adapostí aici intre fratii lor. Ba la anulu, caudu se adunara la Iasi diregatorii și betrânii, alesera pre Dragosiu Consule, pre frate-seu Parcalabu la Neamliulu, ear pre fiu-seu Stefanu Capitanu la Oituzu. Asemenea se alesera la diregatorii multi altii, cari venisera cu Dragosiu.

3. Insa regele Ungariei, aprinsu de mania pentru acést'a, se scolà cu resbelu asupr'a Moldovenilor, priimindu ajutoriu și dela imperatulu din Vienn'a și dela Poloni, și intrà in tiérra cu potere mare, fàra de a declará mai antàiu resbelu. Atunci Moldovenii cursera cá fulgerulu din tóte părțile asupr'a

loru: dregatorii cu legiunile și cetele lor, mosnenii și betrânii cu curtenii, satenii armati cu lănci, topore ș. a; ba și cocónele și satenele toate inarmate cu ce le veni la mână, și cá ferele selbatice se aruncara preste ei și i batura, încatu în 13 zile nu i lasara se resufe, panacandu parte i ncisera, parte i scósera din tíera. Dar și pe partea Moldovenilor se facuse multa mórte: 7134 se aflara morti, ear plaguiti și mai multi, între cesti din urma. și Dragosiu și cumnatu-seu Bolduru, ducele campestru, și Golái judele și Sierbu Capitanu-mare. Dintre mosnenii betrâni morisera 172, ear dintre mosnenii-mari—„Copii vechi“—5, și adeca: Pilatu Ciaurulu, Comanu Beng'a, Isaacu Bolduru, Titu Arbore și Avraamu Balic'a; asemenea morisera Marele-Capitanu Beng'a, Vorniculu Negrila și Parcalabulu Boulu, și Capitani 92.

4. Nu multu dupa aceea iar irupsera Ungurii cu Tatarsi, Cazaci și Rusi în tíera, facendu „mare glogotéla și invaluire“. Atunci iara toti Moldovenii, pâna la unulu: barbati, maieri, coconi (juni) apucara armele, și vediendu tíer'a innecata de atâtea limbi se aruncara cá orbi asupr'a lor și se batura din ajunulu San-Pietrului pâna la Sânta-Mari'a mare, și în fine i invinsera și-i scósera din tíera. În aceste batâi perisera mosneni 990, ear locuitori de sate 1393.

5. După acésta se adunara Episcopii cu Preotii și cu beștrânii și diregatorii laolalta, că după datin'a veche se alegea diregatori și se remunereze pre cei-ce cu dreptate și omenia și-portasera ofi-ciele până aci. Pre unii că acei-a, și mai cu séma pre cei-ce așperandu patri'a remasera plaguiti (raniti), și decorara cu toge frumoșe albe și cu cununi de stejariu, și portara trei dila în care de triumfu, și preconii vesteau înaintea lor, ca așa remunera patri'a pre cei-ce au servitu ei bu bravura, zelu și credinția. În fine se consultara Episcopii și preotii și toti beștrânii, se radice unu domnu preste tota oștea. Și radicara Domnu pre Dragosiu, carele în două date portasc consulatulu cu barbatia, și i detersa în mână sceptru, și legiuira, ca spre distincțiune de toti se porțe la caciula péna alba decorata cu capu de bou (marc'a tierei) și cu petri-scumpe, și fiindu elu de vitia imperatésea și dreptu Român, domni'a se rămâna în famili'a lui. Totu atunci se alesera doispredece dintre „Copiii vechi“, cei mai beștrâni, că se fia consiliari în pretoriulu celu mare alu Domnului. Mai departe se legiu, că deca s'aru stinge famili'a lui Dragosiu, atunci din Copiii-vechi se se alegea altu domnu, fiindu de fatia toti beștrânii și mosnenii și diregatorii. Totu acolo se decise, că sierbii (sclavii) pentru vendiarea tierei și întielegerea cu inimiculu se fia destierati (esilati) preste Dunare.

6. Ear Dragosiu, dupace tinù domni'a „că unu parinte fiacărui-a“ ani patru, luni siepte si dile trei, reposà in etate de 87 ani, si-i urmà in domnia fiiu-seu Stefanu Voda.

XXI. Proba de limb'a vechia romàna.

Cá o mica proba despre limb'a nóstra romàna pe la anulu 1490, adeca acusi 400 ani, facemu se urmeze incheierea cronicei lui Hurulu, precum se afla aceea tradusa de Petru Clànù la a. 1495 si explicata in limb'a de astadi prin Georgiu Seulescu.

Limb'a vechia.

Istu isvodu in cea véra, candu Arbure Hatmanu si Bolduru Vornicu si Dragosiu Vornicu si Costea Paharnicu, daca resbimu si fugari pe Leasi in vincel'a, ce avum la codru Hosminului, intrà in tier'a loru si tota Podoli'a pradà si jariscè, aflà-lu scriptu pe latinia, limb'a nóstra cea betràna, de Huru cealu mare cantielaru lui Dragosiu Voda, la curtea u nui mare boearu liasiescu Visinovschi de'n Liovu, si apucà-lu Dragosiu Vornicu, care chiindu tatarescu Sultanu, nu-lu potù pricepe, ce aru chi, si chiindu cu mine neamotenia de pe fetu-seu Dumitrascu gine-

Limb'a de astadi.

Estu originalu in cea véra, candu Arbure Hatmanulu, si Boldoru Vorniculu si Dragosiu Vorniculu, deca invinseramu si fugariramu pre Lesi (Poloni) in invingerea, ce avuramu la codrulu Hosminului si intraramu in tier'd' loru, si tota Podoli'a o pradaramu si o arseramu, lu aflà scrisu pe latinia, limb'a nóstra cea vechia, de Hurulu, marele cancelaru alu lui Dragosiu Voda, la curtea unui boieriu mare lesiescu, Visinovschi din Leina, si-lu apucà Dragosiu Vorniculu, carele, fiindu Sultanu tatarescu, nu lu potù pricepe, ce aru fi, si fiindu cu mine

re-meu, deate-lu mie, si cum lu vediui poftii a-lu scripti pe moldovenia si lui suriatulu ist'a, care scosul'amu a tocmá di pe cealu isvodu scriptu de Huru betránulu, Dumnediáu pominésca-lu, ca ni lasara scire de betrânele datini a mosêei nóstre, si chiindu in resuflu acmú si in pace de tóte pàrti, scosul'amu di pe latinia si scriptul'amu cu mán'a mea in târgu in Vasluiu, veanitu chiindu cu Mari'a S'a Domnulu nostru Stefanu Voda cealu Mare in anu 7003 (1495) lun'a April 13, si spre creadiare amu iscal. si amu pusu si peceatea mea.

rudenia de pe fiiulu seu Dumitrascu ginere-meu, milu dete mie, si eu, cum lu vediui, amu poftitu a lu prescrie pe moldovenia (romania), si me pofti si cucru Dragosiu, a-i scrie si lui copi'a ast'a, care o amu scosu intocmai de pe celu originalu scrisu de Hurulu betránulu (Domnedieu pomenésca-lu, ca ne lasà scire de datinele vechi ale patriei nóstre!), si fiindu in resuflu acum si in pace de tóte pàrtile, scosul'amu de pe latinia si scrisul'amu cu mán'a mea in târgu in Vasluiu, venitu fiindu cu Mari'a Sea Domnulu nostru Stefanu Vodu celu Mare, in anulu 7003 (1495), lun'a Aprile 13, si spre crediare amu subscrisu si amu pusu si sigilulu meu.

XXII. Tatarulu.

(Cântecu vechiu.)

1. Mei tataru, tine-ti calulu,
 Mei Tataru, stringe-i frêulu,
 Mei Tataru, lasa malulu,
 Nu cercá a trece riulu!
 Ca pe crucea sântei lege:
 De voi doi preste hotare,
 Nimicu, dieu! nu s'a alege,
 Mei Tataru, mei Tataru!

2. *Mai Tatare, dà-ne pace,
 Mei Tatare, stài, nu trece,
 Mei Tatare, nu me face
 Se ti-faràmu capulu in diece;
 Ca de susu de pe movila
 De-oiu svarlí ghióg'a cea mare,
 Dieu, ti-oiu plànge chiaru de mila,
 Mei Tatare, mei Tatare!*

3. *Mai Tatare, und' ti-e pal'a?
 Mei Tatare, und' ti-e calulu?
 Mei Tatare, und' ti-e fal'a?
 Nu spusei, se nu treci malulu?
 Nu scieai tu, mei vecine,
 Ce-i Românulu in turbare?
 Corbii musc' acum din tine
 Mei Tatare, mei Tatare!*

Dupa Vas. Alexandri.

XXIII. Cum s'au pusu Moldavi'a sî Romani'a sub protectiunea Turciloru.

1. Pe la anul 1360 intrasera Turcii in Europ'a, sî de-sî Constantinopolea inca nu o putusera luá, totusi Adrianopolea, a dóu'a cetate a imperiului grecescu, impreuna cu totu tinutulu pâna la Balcanu cadiuse in mánile loru. Atunci Mircea, Principele Romaniei, vediedu tiér'a sea de tóte pârțile amenintiata de inimici, sî precunoscendu, ca nu va poté sustîné independinti'a ei, s'a hotaritu a o inchiná la Turci. Acést'a o facù la a. 1383, obli-

gandu-se, a dá Sultanului câte 3000 „bani rosii“ (galbini) pe anu, pentru care tributul Sultanulu se protéga si se apere tiér'a, nepermitiendu-si vreunu amestecu in afacerile ei dinlauntru. Turcii insa nu si-tinura promissiunea, ci preste putinu tempu au sporitu tributulu, cerendu câte 10 mii galbini pe fiacare anu, si câte cinci sute de baiati, pentru de a i insrá la tempulu seu in armat'a loro. Acést'a nepotendu-o suferí Mircea Vodu, dupa doi ani a stricatu tocmél'a. Dar preste trei ani, la 1386, a venitu insusi Sultanulu cu resbelu asup'a lui Mircea Voda, si lovindu-se la Rovin'a, judetiulu Ialomitiei, Sultanulu nu numai ca o fostu invinsu, dar apoi a fostu si gonitu pâna la hotarele Adrianopolei.

2. Dupa acést'a tiér'a a remasu iarasi libera in cursu de 77 ani pâna la tempulu lui Loiotu Voda celu Mare, numitu Bessaraba. In cursulu acestoru 77 ani, Turcii n' au incetatu a navalí mereu in tiéra, silindu-se a supune pro Domnu se deá cele cerute de Mohamedu II, in catatímea aretata mai susu. Domnulu a responsu, că se indupleca a dá cele 10,000 galbeni, ear nu se va supune nicicandu a dá baiati si a merge se i se inchine, precum i scrieau. Atunci imblandíndu-se Turcii, au tramisu soli, se céra tributulu, ear celelalte se remàna incurcate. Indata ce acesti tramisi au sposu Domnului ordinulu loro, Domnulu i-a omoritu pre amendoí,

sî trecendu preste Dunare cu potere mare, a jefuitu totu, ce a gasitu in cale, a prinsu o multime de robi, intre cari erau sî multi nobili, sî aducendu-i in tiéra, pre cei mai multi i-a ucisu. Cu tóte acestea dupa caderea Constantinopolei Principele Vladu a trebuitu se innoiésca tractatulu.

3. Ear Moldov'a, carea prin tóte greutátile tempului, intre lupte necontenite, si-a pastratu independinti'a sea pâna la a. 1513, atunci a trebuitu se se supuna sî ea protectoratului Portiei totu cam cu acelesi conditiuni cá sî Munteni'a.

Dupa Tunusli s. a.

XXIV. **Daniilu Sichastru.**

Subtu o ripa stérpa, pe unu riu in spume,
Unde unu sichastru a fugitu de lume,
Cu versarea serei unu strainu sosi:
—„Stefanu alu Moldovei vine a ti-vorbi!“
—„Stefanu alu Moldovei,—Daniilu i spune,—
Se a s ce p t e-a fara! Suntu in rogaciune.“
—„Bunule parinte! Suntu ranitu sî 'nvinsu;
Insasi a mea muma astadi m'a respinsu!
Vinu se ti-ceru povétia, déca nu-i mai bine,
Turciloru Moldov'a d'astadi se se 'nchine?“
Daniilu Sichastru Domnului a dâsu:
„Me insiél' audiulu ori eu amu unu visu?
Capulu, ce se pléca, palosiulu nu-lu taia;
Dar cu umilintia lantiu-lu incovóia.
Ce e óre traiulu, déca e robitu?“

Serbatóre, 'n care nimeni n'a zimbitu ?
 Viéti'a sí robi'a nu potu stá 'mpreuna ,
 Nu e totu d'odata pace sí furtuna.
 Jugu-aduce mórte; tempulu lui barbaru
 E'nceptulu mortiei, lungu, cumplitu, amaru.
 Dómne! Tu ai dreptulu a schimbá 'n mormenturi
 Pen'ru neaternare ómeni sí pamenturi;
 Dar nu ai p'acel'a cá se i umilesci !
 Poti cá se i sfarami, dar nu se i robesci !
 Déca mán'a-ti slaba sceptrulu ti-o apésa,
 Altui-a mai harnicu loculu teu lu Iasa !
 Càci mai bine este supusu laudatu,
 Decátu cu rusîne Dómnu sí atarnatu! —
 Dup' aceste vorbe Stefanu stringe-ostire,
 Sí 'nvingendu pagàni, 'naltia-o monastire.

BCU Cluj / Central University Library Cluj *Dim. Bóltineanu.*

XXV. Batai'a cu Turcii pe Càmpulu- pànei.

(La anulu 1479.)

1. De pe tempulu indelungatei domniri a regelui Ungariei Mathi'a Còrvinulu (fiulu lui Ioanu Huniadi, de origine Romànu,) vine a se însemná o batalia memorabile cu Turcii, alu càrei teatru fu Transilvani'a, sí la carea sí Romàni luara parte însemnata, sí inca cu gloria.

2. Adeca la anulu 1479 cu începutulu lunei lui Octobre Ali-Begu in fruntea a 60,000 ómeni intrà in Transilvani'a. Stefanu Bathori, voevodulu Transilvaniei, vediendu poterea precumpanitóre a Turciloru cu puțin'a armata, ce aveá sub dispunerea sea, nu se

sîmţi destulu de tare, spre a le pot  contrast . A-si dara se vedi  constrinsu a se retrage. Insa tramise numai dec tu insciintiare la Regele să la **Pavelu Chinezu**, sotiulu seu de arme s  Comitele Temesianu, s  d spuse rescolare in tóta tiér'a. Turcii se reversara preste tiér'a jumetate s  si-stemperara in abundantia setea nesat sa de s nge.

3. **Báthori**, vediendu patri'a sea in cea mai deplorabile stare, si-dispune armat'a sea pe siesulu celu intinsu intre Orascia s  S besiu, numitu „C mpulu p nei“, s  aici asc pta sosirea eroului **Pavelu Chinezu** din Banatu. Insa nu trece multu tempu s  fumulu sateloru, ce se aprinsera din partea Turciloru, dede de scire, ca Turcii, stemperandu-si s  saturandu-si poft'a de prada s  s nge, voru a se reint rce acasa. Din partea Vintiului de josu se să aret  avant-gard'a turcésca. **Báthori**, vediendu acést'a, conchiam  la consvatuire pre subcomandantii sei. Tinendu consiliu belicu, decida, c  se se opuna inimicului, d ca acel'a va trece pe acolo, pe unde er  statfunata armat'a transilvana, adeca pe C mpulu-p nei; insa d ca inimiculu si-va lu  calea c tra Sabiiu, atunci se lu persecuteze dinapoi.

4. **Dar Ali-Begu**, incredintiatu norocului seu, inca nu se arata mai putinu curagiosu; tiér'a cea devastata nu voiesce a o desiert , f ra de a incerc  vreo lupta. Deci in 20 Octobre ambele armate ini-

mice și-iau pozițiune de batalia. Turcii se puseră între Vinerea și Jelmăru, predéza, și pre cei prinși lasându-i în Balomiru, se prepara la luptă.

5. Cu diuorulu dîlei în 21 Octobree, Báthori, spre a întempină ataculu Turciloru, și-despune și elu armat'a în sîru de batali'a. Pe arip'a drépta, la pól'a dealuriloru dela Romosu, se asiédia Secuții sub Comitele loru Antoniu Kendi; la spatele loru vînu banderiele comitatelor; pe arip'a stînga din partea riului, ce curge cătra Jibetu, se asiédia Sasii sub comitele loru Georgiu Cincasiu (Hecht) și lînga densii se asiédia Români. În mijloculu acestor-a și-ia pozițiune voivodulu Stefanu Báthori cu cavalerimea și banderulu episcopiei catolice. În acésta pozițiune dar se aflá óstea transilvana, pecandu Ali-Begu dete semnalulu bataliei. Dejá se încinge lupt'a cea mai gigantică, luptă pe mórte și viétia, în carea ómenii cadu unii preste alții cá frundiele arboriloru în tempulu de tómnă. Ali-Begu încérea atacari preste atacuri, panacandu în urma i succede a desface și a aduce în confusiune arip'a stîngă, în carea se postasera Sasii la poft'a sea înainte Românilor; 2000 Sasi, sarindu în Muresiu, parte se innéca acolo. Arip'a drépta, unde erau pusi Secuții, înca erá pe aici se se desface, pe candu Báthori în desperatiunea sea cu cavalerii sei se mestecá și elu în luptă. Se începe o luptă de sabii îngrozitóre;

calulu lui Báthori se vulnereza, insa suindu-se pe altu calu elu imparte si mai incolo mórtea intre Turci, pe candu de alta parte eroii crestini inca cadu in multime innotandu in sânge. În urma cade si acestu calu alu lu Báthori, si elu insusi inca capetandu siese plesure, se aterne intre miile celoru morti, si asiá armat'a transilvana, cárea innotá in sânge, remâne fâra comandante.

6. Pe candu armat'a transilvana se aflá in acésta stare critica si amenintiatóre cu nimicire totale, pe atunci sosese si Românulu P a v e l u C h i n e z u cá unu altu Ercule din tempulu seu, si vediendu cu ochii sei macelulu celu cruntu si audindu de caderea beliducelui, dá ordine armatei sele, cá se incerce asaltu asupr'a Turciloru, si incuragiandu pre soldatii sei merge elu in fruntea loru; cautandu pre Báthori, lu afla si lu pune iarasi pe calu. Acum se incinge o lupta nóua; Ali-Begu inca se lupta cu tóta furi'a; 80,000 ómeni cu furia de tigri se incaiara in lupta unii cu altii.

7. Pe morgitululu serei câmpulu de lupta erá acoperitu cu cadavre: 30,000 Turci, intre acesti—si Scander-Begulu si Iss'a-Begu, si 8000 Ardeleni zaceau morti. Ali-Begu scapá cu vestmintele schimbate. Transilvaniii ocupandu acum castrele pagânilor, se ospetara intindiedu-si més'a preste cadavrele inamiciloru; ei cantara si saltara de bucuri'a

invingerei strălucite, ce au castigato. Pavelu Chinezu inca saltă de bucuria: elu jocă cu cadavrulu u-nui Turcu in dinti, tinendu altu cadavru pe umeru și alu treilea subșuóra.

I. V. Russu.

XXVI. Inventarea artei tipariului.

(Pe la a. 1440 d. Chr.)

1. Maiestri'a scrierei este fără îndoieála un'a din cele mai mari, mai trebuinciose și mai folositoare maiestrii din lume; pentruca prin mijlocirea ei ómenii cei departati prin timpuri și locuri se potu întielege între sine, cá candu aru vorbí;fatia 'n fatia unii cu altii. Dar panacandu cărțile se imultiau numai prin scriere, și scrierea inca erá fórte pu-tínu cunoscuta, până atunci și cărțile erau de totu scumpe. Pentru aceea o carte in timpurile cele vechi orá o raritate, și mai nici unu imperatu nu aveá pe atunci atâte cărti, câte vedemu astadi prin casele ómeniloru celoru invetiati. Deci fiindu cărțile atátu de scumpe, ómenii par-tea cea mai mare trebuiau se remána fără invetiatura, și timpurile acelea erau fórte intunecate.

2. Acestu reu se delaturá prin aflarea tipariului, a-deca a maiestriei, de a face litere de metalu și a le ti-pari pe 'arthía de atâte ori, de câte ori cere trebuintí'a. Prin ajutoriulu acestei maiestrii cărțile se potu face cu inlesnire insutiia și imiita, și se potu vinde cu pretiuri neasemenatu mai mici, decâtu candu trebuiau se se scria cu mán'a.

3. Aflatoriulu maiestriei tipariului a fostu unu Ger-manu, anume *Ioanu Gutenberg* din Mogunti'a séu Mainz. Elu vediendu, cum se faceau tipare próste de lemn pen-

tru de a tipări cu ele cărți de jocu, icône de sfinti și cu multu greu și carticele mici de rogaciune, la cari insa se tipariau numai table intregi, cari nu se mai puteau descompune,—pe la a. 1440 veni la ideea cea fericita, a face literele un'a câte un'a și asiá a tipări cu ajutoriulu acestoru litere mobili (miscacióse), cari, dupace se tipariá o fóia, iar se puteau risipi și intrebuintiá pentru alta fóia. Insa neavendu elu avere și nepotendu-si procurá uneltele de lipsa, descoperi secretulu seu unui cetatiénu avutu de acolo, anume Fust séu Faust, care i dete banii trebuinciosi. Deci incepú mai cu energia lucrulu seu. Dar fiindca tipariulu de lemnu tipariá reu și se stricá curendu, Gutenberg inventá litere de plumbu și cositoriu, și cu acestea numai decátu merse mai bine; insa și acestea erau prea moi. Acum facú litere de feru; dar acelea erau prea dure și gauriau harthi'a. In sfarsitu se acompániera Gutenberg și Fust inca cu unu tineru iscusitu, anume Schoiffer, și atát'a cercara acum toti trei, panacandu din mai multe metale amestecate nimerira nisce litere nici prea moi nici prea vertóse, ba aflara și o negréla mai buna, decátu cea de funingine, ce o intrebuintiase Gutenberg pàna aci. In fine mai aflà Schoiffer maiestri'a de a versá (topi) litere, și asiá inventiunea cea nóua ajunse la atát'a perfectiune, încátu inventatorii se apucara a tipári carticele de rogaciune, cari pentru estinatatea loru se treceau fórté tare. Dupa aceea tiparira și cărti mai mari, ba chiaru și Bibli'a. Insa precum se'ntempla uneori in lume, ca unulu sémena și altulu secera, asiá și aici. Fust, fiindu omu vicleanu și iubitoriu de avutia, voiá se eschida pre Gutenberg dela castigulu comunu; pentru aceea se 'nvrajbi cu elu, i cerú banii imprumutati, și nepotendu-i acest'a respunde, Fust

i luà tóte masînele. Si asiá bietulu Gutenberg, inventatoriulu tipariului, morì in lipsa si seracia; ear Fust, luandu-si pre Schoiffer ginere, continuà tiparirea de càrti cu mare castigu si se facù omu fòrte avutu.

4. Càrtile cele d'antàiu, cari firesce acum suntu fòrte rare, erau atàtu de scumpe, încàtu d. e pentru o Biblia se dedeau 100—200 floreni, si totusi se socoteá a fi fòrte eftina. Cu incetulu apoi artea tipariului, cu tóte ca se tîneá de totu secreta, se latî mai departe si se perfectunà totu mai multu, panacandu ajunse la inaltîmea aceea, unde o vedemu astadi. Ea a contribuitu nespusu de multu la lătrrea cunoscintieloru si sciintieloru intre ómeni, si asiá Gutenberg a devenitu unu binefacatoriu alu omenimei intregi, si numele lui este demou de pomenire eterna.

XXVII. Ocuparea Constantinopolei prin Turci.

(La a. 1453 d. Chr.).

1. Pe la mijloculu vécului XIV. navalira Turcii in Europ'a, dupace ocupasera mai tóta Asi'a mica. Imperati'a grecésca inca de pe atunci asiá erá de debile, încàtu fòrte putînu li se potù opune; ear popórele apusene, parte in resbele unele cu altele, parte nepasátore la pericolulu celu mare, ce amenintiá prin venirea Turciloru tóta Europ'a, nu dedura resariteniloru ajutoriu de ajunsu incontr'a loru. Sultanulu Muradu ocupà Adrianopolea si si-intemeiá scaunulu acolo; ear urmatorii lui devenira din

ee in ce mai poterici, asiá incátu imperat'á gre-
 césca, carea in cele din urma cuprindeá numai ce-
 tatea Constantinoplea si câte-va miluri din impre-
 giurime, trebuia se le deá tributul anuale. Mohamedu
 II insa nu se multiem nici cu acést'a, ci si-propuse
 a luá pentru ori ce pretiu Constantinoplea si a o
 face capitala imperatiei sele, carea cuprindeá dejá
 mai tóta peninsul'a balcanica dela Helespontu pana
 la Dunare. Imperatul grecescu de atunci, Constan-
 tinu XI, cáru-i-a Mohamedu i anunciá resbelulu prin
 aceea, ca la solii lui le taiá capetele, vediendu im-
 periulu seu in pericolu, cerú ajutoriu dela apusu ;
 insa numai Venetianii si Genovesii se induplecara
 a i tramite câte-va mii de armati intru ajutoriu.
 Óstea Greciloru preste totu d'abiá numerá vreo
 10,000 soldati, pe candu Mohamedu venise cu 250,000
 ómeni si 400 nái. Incependu in primevér'a anului
 1453 obsediarea cetátiei, o strinse in cercuri totu
 mai anguste pe apa si pe uscatu, panacandu in fine,
 dupa unu obsediu de 50 zile, in 29 Maiu cadiu in
 mánile lui. Imperatul Constantinu cu mic'a sea o-
 stire se gatise la inceperea obsedíului de lupt'a cea
 mai desperata pe mórté si viétia si in sér'a premerga-
 tóre impreuna cu tóta óstea se impartasise cu ss. Taine.
 Admirabile a fostu curagiulu crestiniloru, cari scieau
 cu totii, ca lupt'a acést'a este o lupta pentru tronú,
 patria, viétia, credintia si totu, ce are omulu mai

înaltu și mai sântu în lume. Zidurile, cari Turcii preste di le surpau cu tunurile lor cele colossali, creștinii preste nôpte le resideau; turnurile și alte mașine ale Turcilor le aprindeau, ear marea o închisesera cu lanțuri, asiá încâtu Turciloru la începutu nu le erá cu potinția a se apropiá cu náile de cetate. În fine în 29 Maiu successe la 50 Turci a se urcá preste ziduri în cetate, și acum se începù macelulu celu înfricosiatu prin strate. Imperatul Constantinu, carele în totu restempulu obsediului se luptase în fruntea armatei, vediendu caderea cetáției și a imperiului seu, se aruncá cu sabi'a în mâna în imbulzél'a cea mai mare a luptei și cadîu eroicesce. BCU Cluj / Central University Library Cluj

2. Putni creștini au scapatu cu viéti'a din ácéta lupta înfricosiata; ear cari si-au potutu salvá viéti'a, au fugitu mai cu sêma la Itali'a.

3. Turcii ucisera și pradara trei dîle necurmatu, dupacum le promisese Mohamedu pe tempulu obsediului. Apoi intrá Sultanolu calare în cetate, merse deadreptulu la biseric'a cea marétia și renumita a S. Sofii, carea preste o miia 'de ani fusese sanctuariulu celu mai scumpu alu capitalei și alu imperatției, intrá calare intr'ens'a și cu vârfulu sabiei restorná de pe altariu crucea Domnului. Dupa aceea se apucá a organizá imperiulu seu, uciendu mai înainte pre toti membrii familiei imperatesci grecesci, pre cari i potuse aflá.

4. Astfelu cadu Constantinopolea si se risipi imperiulu romanu resarite anu; si ceteata, carea de pe la anulu 333 fusese teatrulu evenimenteloru celoru mai insemnate, chei'a intre Europ'a si Asi'a, „mam'a lumii“—dupa comonumiau Turcii—deveni capitalea Sultaniloru turcesci, ceea-ce este inca si in diu'a de astadi.

Tempulu nou.

XXVIII. Descoperirea Americii.

(La a. 1492 d. Chr.)

1. Negotiulu Europeaniloru cu tierile Asiei, si mai cu séma cu Indi'a cea multa avuta, este forte vechiu. Acel'a pana in secululu XV. lu portau Portugisii si Spaniolii, dar si mai multa Venetienii si Genovesii, prin mijlocirea Arabiloru cu caravanele loru, parte pe uscatu, parte pe mare. De pe la a. 1418 insa Portugisii si Spaniolii incepura a cautá unu drumu pe apa cátra Indi'a, si aflandu un'a dupa alt'a insulele Porto-Santo, Madeir'a, Azorele, in fine cutezatoriulu Bartolomeiu Diaz descoperi la anulu 1486 vârfulu de média-dí alu Africeii, care de bucuria din „Capulu-furtunosu“ lu prenumi „Capulu bunci sperantie.“ La anulu 1498 pe urma

Vasco de Gama in adevăru fu norocosu a ajunge țent'a dorita, navigandu dela Capulu bunei sperantie spre mn. impregiurulu Africei și dandu in fine in portulu Calicutu in Indi'a. Astfelu dar Portugisii prin capacitatea, curagiulu și stăruinți'a loru descoperisera o cale pe mare dela Portugali'a impregiurulu Africei la Indi'a, și prin acést'a deschisesera unu drumu nou, pe care cursera de aci 'ncolo averi colossali iu țier'a loru.

2. Incercările acestea, cari prin patriotismulu, curagiulu și intielepțiunea mai cu seama ale lui Albuquerque castigasera Portugisiloru porturi minunate in Indi'a, incuragiara și pre alții la asemene' întreprinderi. Unulu dintre acești întreprindiatori, ba unulu dintre cei mai întreprindiatori și mai geniali barbati, de cari spune Istori'a, a fostu **Christoforu Columbu**. Acest'a, nascutu in Genov'a, prin studii îndelungate ajunsese a se convinge, ca trebuie se fia spre Indi'a și altu drumu, și adeca spre apusu dela Portugali'a. Combinatiunea acést'a, basata pe rotundimea pământului, erá cu totulu temeinica; cu tóte acestea Genovesii, Portugisii și Englesii, dela cari cerú ajutoriu pentru realizarea ideei sele, i luara cererea in batere de jocu. Deci castigandu dupa multe ostenele dela regin'a Isabell'a din Spani'a trei năi spre cercare, esi in 3 Augustu 1492 din portulu Palos in Spani'a, dandu necurmatu spre apusu.

Trecundu pe lângă insulele canarice și acceptându din di în di se deá de uscatu, marinarii în fine se umplura de spaima și desparatiune, căci trecusera acum două luni și ei încă nu aflaseră nici umbra de pământulu, ce li lu promisese Columbu.

3. Căndu desparatiunea lor ajunsese la culme, și Columbu erá în periculu a fi ucisu de în-șiși ómenii sei, eata în dimineți'a de 12 Octobree 1492 marinariulu de pe catargu zăresce la marginea orizontelui pământu uscatu. Toti însufletiescu de nou, cadu în genunchi, vérsa lacrimi de bucuria, multiemescu lui Domnedieu și si-ceru iertare dela Columbu. Pământulu, ce lu zărisera, erá insul'a Guanahani, carea însă Columbu de bucuria o numi pe numele lui Christosu San-Salvador, adeca Sântulu Măntuitoriu. Insul'a erá unu pământu frumosu și roditoriu; locuitorii ei erau selbatici de colórea aramei, alergau cu glótele la Spaniolii și le aduceau aur pentru cercei de sticlă, clopotiele și alte jocuri. Columbu sariindu pe uscatu ocupă pământulu în numele regelui Spaniei. După aceea descoperi și insulele mai mari Cub'a și Hayti (Hispaniol'a séu San-Domingo). Deci lasandu o colonia pe Hayti, Columbu se reintórse la Europ'a, carea acum uimita de mirare antái'a data audi scirea, că dincolo de Oceanulu atlanticu mai este pământu cu ómeni asemenea Europeaniloru. Pământulu acest'a nou Europeanii din eróre lu numira Indi'a apuséna, și numirea a-

cést'a i remase parte pâna in diu'a de astadi. Dupa calatori'a acést'a, ce face epoca in Istori'a omeni-
 mei, Columbu mai descoperì in alte trei calatorii, ce
 întreprinse, mai multe alte insule si in fine capulu
 de mn. alu unui umentu mare. Pamentulu desco-
 peritu insa, precum adeseori se intempla in lume,
 nu pórtá, dupa cum s'ara cuveni, numele lui Co-
 lumbu, ci alu lul A m e r i g o V e s p u c c i din
 Florenti'a, care l'a descrisu Europeaniloru antái'a
 data, si dupa care pamentulu descoperitu—a patr'a
 parte de pamentu, căci pâna aci erau cunoscute nu-
 mai Europ'a, Asi'a si Afric'a—se numescó Ame-
 ric'a. Ear pamentulu celu mare, ce lu-descoperise
 Columbu, erá Americ'a de média-di. Sórtea lui Co-
 lumbu insa si afara de acést'a fu cea mai trista.
 Coloniile remase la Hayti se desbinasera intre sine
 si prin maltratarea locuitoriloru iritasera pre ace-
 sti-a asupr'a loro. Columbu voi se pedepsésca pre
 cei vinovati, dar acesti-a lu calumniara si parira
 la curtea regésca din Spani'a, unde Columbu cá
 strainu mai de multu inca incepuse a fi invidiatu
 si urgisitu. Regele Ferdinandu tramise unu comis-
 sariu spre cercetare, si acést'a destituì pre Columbu
 din demnitatea de Vice-rege, ce i se dedose, lu
 puse in lantiuri si astfelu lu escortà la Europ'a.
 Tóta lumea se indignà de acestu tractamentu mise-
 rabile. Acolo, ce e dreptu, se eliberà; dar' dupa-ce

o nouă expediție a lui în urmă furtunelor și a revoltei coloniștilor din Hayti reeși reu, Columbu fu despoiat de toate demnitățile sale și mori amarit la 1506 în anul 59. al vieții sale. Corpul lui fu dus mai târziu la Cub'a, ear lăntiul, cu care fusese adus la Europ'a, fiul său amesurat dorinței lui la puse lângă el în mormentu.

4. După Columbu alți navigatori coragioși continuă descoperirile începute de elu. Balbo'a trecu peste strimțoarea dela Panam'a, ce lega Americ'a de mn. cu cea de md., și ajunse în Marea-luiscita, ear Magelhaens, încungiurand Americ'a de md. pe drumulu, ce pórta pâna astadi numele lui, dedu în Oceanulu mare și ajunse la Indi'a, țient'a aspirațiilor lor lui Columbu. **Magelhaens** dar fu celu d'antăiu, care încungiură toța partea pamentului cea necunoscută pâna atunci. Mai târziu eroul Cortez cu câte-va sute de soldați ocupă imperiulu celu mare alu Mexicului, alți Spanioli făcura alte descoperiri și cuceriri, și averea și puterea Spaniei începă a cresce la unu grad admirabile.

5. Dorere însă, ca Europenii pre locnitorii indigeni ai Americii mai puțin i invetiara virtuti omenesci și crestinesci, decâtu importara și la ei naravurile lor cele stricate!

XXIX. Bataia dela Mohaciu.

(La a. 1526 d. Chr.)

1. Intrigele, prepotinti'a si aroganti'a aristocrației unguresci de un'a parte, de alta parte jagulu celu de feru aruncatu in grumazii bietiloru tierani, fura causele principali ale dileloru nefericite si ale suferintieloru, ce urmara preste Ungari'a si printr'ens'a si preste Transilvani'a. Acelea contribuira la caderea Ungariei mai multu, decâtu lupt'a nefericita de câte-va óre dela M o h a c i u.

2. Pe cându dara se aflá Ungari'a in atare stare deplorabile, eata inca in 1524 incepura a veni din tóte pãrtile sciri, ca Turcii se inarméza cumplitu. Regele Ungariei Ludovicu II., petrunsu de ingrijare, si-chiamá diet'a, cá cu contielegerea staturiloru tieriei se iee de tempuriu mesurile de aperare cele de lipsa. Dopa-ce acel'a descrise cu colori vii pericolulu amenintiatoriu, se dechiará solenu, ca elu insusi se va pune in fruntea óstei si si-va sacrificá toti tesaurii pentru mantuirea patriei. Magnatii inmati de esemplulu plinu de resemnatiune alu regelui seu, se dechiarara si ei intru unu cugetu, comea suntu determinati in totu momentulu a si sacrificá sãngele si averea pentru patria. Cetatea Toln'a se desifse cá locu de concentrare a banderieloru. Boemi'a, Moravi'a si Archiducele Ferdinandu

inea promisera ajutori: incontr'a Turciloru. Clerulu, staturile si ordurile, celátile si toti locuitorii rivalisau in promptitudinea de a aduce sacrificie pe altarulu patriei sele. Asiá in scurtu tempu se adunara summe enorme spre scopulu mantuirei patriei. Insa cu tóte astea macar ca acum virtutile patriotice ocupara locul avaritiei, orbirei si alu desbináriloru dormitóre mai inainte: totusi tóte aceste succurse fura numai mantela dupa plóia. Cáci inimiculu in numeru insemnatu si bine armatu inaintase pâna la fruntariile tierei, si ajutoriulu promisu din Germani'a inca se intardiá. Asiá Solimanu fâra de nici o opunere impresurá Petrovaradinulu, si ocupandu-lu cu Casaltu, ucise pre toti presidariu, cari se aflau intr'ensulu, pâna la celu din urma. Acésta perdere latí frica mare in tíera, si zelulu nobilimei incepù a se reci.

3. Atunci Regele cu Archiepiscopulu din Strigoniu si cu Palatinulu tierei purcese câtra Toln'a in frunte la 3000 osteni. Batyáni si Frangepane inca se inarmau cu mare focu, Zapoli'a (voivodulu Transilvaniei) si-pusese pe picioru de batalia la 40,000 soldati. Regele in mersulu seu inaintá pâna la Mohaciu, acolo erá si Tomori cu despartimentulu seu de armata.

4. Lasitatea, neingrijarea si avariti'a, urmate de unu zelu nematuru si neprecugetatu adusera perire tierei in aceste momente critice. Regele voia

se mai amâne ataculu, panacandu voru sosi tôte ostile ausiliarie, fiindca nu i veniá la socotéla, se incépa ataculu cu poteri atátu de neproportionate fatia cu masele cele mari ale Turciloru, si prin aceea a se espune periciunei pre sine si tiér'a sea; insa óstea lui Tomori, pe lângá tôte representatiunile acestui-a; cá se se ferésca de a espune patri'a in periculu, stá mortísiu pentru începerea luptei inainte de a sosi ostile ausiliarie, cari se acceptau. Asiá se începù acea lupta neprecugetata si fatala, care aduse nefericire aduncu simtita asupr'a Ungariei. Regele incontr'a vointiei sele trebui a pasi pe terenulu de lupta numai cu 26,000, pe cându inamiculu numerá la 300,000. Se începù lupt'a fatala si cerbicósa de ambe pàrtile. Fortun'a dintru'incepútu suride armeloru crestine; cavalerii inimici, fiindu strimtòriti, o luara la fuga si adusera in confusiune pre Ianiceri, cari se grabiau a le veni intr'ajutoriu. Crestinii, insufletiti de bucuri'a invingerei, se aruncara cu curagiu de leu in mijloculu síruriloru inimice. Insa tocmai pe candu se radicara strigate entusiastice din partea crestineloru despre victoria, fortun'a insielatóre se schimbà, si veni trist'a fama, ca crestinii suntu impresurati, si inamiculu i ataca dela spate. Acum se re'noiesce lupt'a ucidiatore; vaporulu de pulbere intuneca sórele. Se fecera ucideri si de o parte si de alt'a fàra misericordia. Unguriloru le lipseá óstea de

reserva, pecandu inimicii lor si-intregiau numai decâtu sîrurile rarite si obosite prin osti noue. A-siá crestinii remasera invinsi. 10,000 calári si 12,000 pedestri, o parte mare din flórea nobilimei, cáti-va Episcopi si Archiepiscopulu din Strigoniú perira in acésta lupta neproportunata. Castrele întregi, tóta artileri'a si tóte semnele de batalia cadiura in mánile neamicului.

5 Regele, despartitu de ai sei, o luà la fuga, si fiindu o tempesta ingrozítóre, in intunereculu noptiei retaci in nescari morastine, si cându voi se tréca preste unu riu, cadiù calulu preste densulu si lu nadusi; abiá apoi dupa dóue luni se aflá cadavrulu lui si se immormentá de sotí'a sea regin'a. Inimiculu, cá neumanu, ce erá, nici ca lasà se se ingrópe crestinii cadiuti in lupta ; de aceea cadavrele lor remasera préda cániloru si paseriloru rapitóre, panacandu veduv'a Palatinului Pereniu, o femeia de pietate rara, fece dispositiune, cá se se immormenteze cadavrele eroiloru cadiuti pentru credintia, tronu si patria.

6. Cu batali'a dela Mohaciu apuse in dependéntia Ungariiei. Ea deveni acum merulu de cêrta între Germani si Turci. Din asta cauza Ungari'a se facu in cursu mai bine de 170 ani teatrulu celoru mai cumplite versári de sânge si de pradatiuni.

XXX. Invetiaturile religiunarie ale lui Luther și Calvinu.

(Pe la a. 1520 d. Chr.)

1. In biseric'a apuseana se introdusera in decurgerea timpurilor mai multe datine, cari prin intrebuintiare rea uneori deveniau și abusuri, și nea din veaculu 14. incepusera barbati invetiati a vorbi și a scrie asupr'a loro. Unulu din acesti barbati fusese Ioann W i c l e f f, professore la universitatea din Oxford in Engliter'a, care pe la a. 1360 incepuse a invetiá lapedarea calugariei, necinstirea sântiloru s. a., ce credeá elu ca nu se potrivescu cu Sânt'a Scriptura. Pe la 'nceputulu seculului urmatoriu invetiatur'a lui resari in Boemi'a, unde professorele dela universitatea din Prag'a Ioann H u s s o desvoltá și mai departe, dar trebui se platésca cu viéti'a cutezarea sea, pentruca Sinodulu dela Constanti'a la a. 1414 lu condamnă la mórte prin focu, și sentinti'a acést'a se și esecutá. Celu mai mare contrariu alu bisericeii apusene in sa a statu **Martinu Luther**, care, fiindu calogaru angustinianu și professore la universitatea din Wittenberg, din indulgintiele (harthii pentru iertarea peccatoru) emise de Pap'a Leone X și vendute cu nerasinare de Dominicanulu Tetzel, la a. 1517 si-luá ansa a scrie și a invetiá in 95 puncte (tese) asupr'a bisericeii apusene. Tesele acestea sborara cu

mare repejune preste tola Germani'a, si Luther afla multi urmasori, fiindca abuzurile preotilor si mai cu seama ale clerului inaltu, pre multi i vatemasera in simliemintele lor religiozari. In Rom'a invetiaturile lui Luther mai antaiu nu produsera nici unu efectu, fiindca se priviau de certe mici personali; dar crescendu foculu nemulțemirei totu mai tare, Pap'a lu cità la Rom'a, spre a si-dà seam'a. Insa Fridericu Intieleptulu, Ducele Saxoniei, luà pre Luther sub protectiunea sea si starul a se terminà caus'a acolo, unde se si incepuse, adeca in Germani'a. Deci fiindu tocmai pe atunci dieta imperiale la August'a (Augsburg), Cardinalulu Caietanu cã legatu papalè cità pre Luther la sine si se incercà, a lu face se revòce invetiaturile sele, insa fàra successu; cãci Luther staruià a i se dovedì retacirile sele din S. Scriptura. Dupa-ce nici alte incercàri de a lu-abote dela intreprinderea lui nu avura rezultatulu doritu, Pap'a in fine lu anatemisà, la care Luther respuse cu arderea in publicu a dreptului canonicu alu Bisericeii apusene. Prin acést'a Luther deduse semnalulu desbinàrei totali de càtra biseric'a romano-catolica. Intr'aceea la a. 1521 se conchiamà dieta la Worms, si Luther se cità acolo, inaintea Imperatului Carolu V. si a imperiului intregu, se dee seama de invetiaturile sele, ceea-ce si facù, spre mulțemirea deplina a parti-

saniloru sei, dar spre cea mai mare nemulțimire a scaunului papale. Deci fiindcă și Imperatulul lu esilă, și asiă elu și bisericesce și politicesce eră espusu la cele mai grele pedepse, pentru aceea protectorele lui, Fridericu, lu rapî pe sub mână prin cavaleri mascati și lu duse la fortareți'a Wartburg lângă Eisenach, unde Luther cu multa ostenela și cu ajutoriulu amicului seu Melanchthon și altor-a traduse Bibli'a din limb'a evreésca și grecésca in cea germana. Dupa aceea, recastigandu-si securitatea personale, esi din tagm'a calugarésca și se casatori cu o fosta calugaritia anume Catarin'a de Bor'a. Apoi organiză pretotindeni, pe unde se priimiau principiile lui, comunități bisericesci dupa aceste invetiaturi reformatorice. Dupa necurmate certe și lupte între reformati și romano-catolici in fine detera acei-a in diet'a din August'a la a. 1530 marturísirea credinței lor, carea de-si nu se priimi de cătra majoritate, dar celu putinu nu se potù impedecá. Marturisia acést'a se chiama „marturisia séu confessiunea augustana“ și cuprinde credinți'a Luteraților (protestanților) pe scurtu.—Luther mori la a. 1546 la Eisleben, unde se și nascuse, lasandu Germani'a sfásiata in dóue partide, ce si steteau dusmanesce fatia 'n fatia.

2. Mai totdeodata cu reformatiunba lui Luther in Germani'a se facuse și reformatiunba lui **Ulricu**

Zwingli, și apoi în măsura mai mare a lui **Ioannu Calvinu** în Elveția. De aceea marturisirea acestor-a, carea numai în puține puncte se abate dela a **Luteranilor**, se numește „confesiunea elvețică.”

3. Prin reformare, carea cu încetul trecu și la Anglia, Dania, Suedia, Norvegia și altele, până și la Transilvania, biserică romano-catolică perduse aproape la 40 milioane de suflete. În Ungaria și Transilvania Ungurii primăria mai cu seamă învețiată a lui Calvinu, Germanii (Sasi) totuși a lui Luther. Românii rămăseră pe lângă vechea lor religie greco-orientală.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XXXI. Transilvania sub Principii proprii.

După bătălia dela Mohaci Ungaria și Transilvania rămăseră în cea mai mare confuzie. O parte a Ungariei cu capitala Budă o ocupă Turcii; alta parte o luă regele Ferdinandu alu Austriei, cumnatul regelui Ludovicu II, pe carele dietă din Pojonu luă alesese rege după mărtașa acestui-a. Voivodu transilvanu era pe atunci Ioan Zapoliă, carele în fruntea unei armate de 40,000 lăsa însuși mână după coronă Ungariei. Între el și Ferdinandu se făcu război îndelungat, carele în fine se termină cu aceea, că se învoia să Zapoliă se rămână Principe alu Transilvaniei și alu unor părți din Ungaria, însă după

mórtea lui se recada si Transilvani'a la Ferdinandu. Intr'aceea Zapoli'a se aruncà in bratierele Turciloru si esoperà, cà se obtîna Transilvani'a cá principatu tributariu atátu elu, càtu si fiulu seu Ioanu Sigismundu. Dupa mórtea acestor-a transilvanii si alesera principe pre Stefanu Báthori, dupa acest'a pre Christoforu, Sigismundu si Andreiu Báthori, si asiá se urmà pàna pe la a. 1680. Restempulu acest'a, càtu Transilvani'a a statu sub principi proprii indigeni, a duratu dar preste totu 161 ani. Multu a suferitu tîer'a in periodulu acest'a. Romàni, locuitorii cei mai numerosi, se eschisera cu incetulu dela tóte drepturile, atátu politice, càtu si bisericesci; puterea nobilimei crescù din ce in ce si deveni totu mai apesatóre pentru class'a tieraniloru; principii insfisi, prea debili, spre a se sustîné in independintia, inclinau candu càtra Turci candu càtra Germani, de unde apoi provenira multe resbele, turburàri si neodichne. De aceea candu Imperatulu Leopoldu I pe la a. 1590 scóse pre Turcii din Ungari'a, atunci fórté lesne i se supuse si Transilvani'a.

XXXII. Cum a venitu Transilvani'a la Austria.

1. Obosita de multelo suferintie, ce le avuse sub domni'a principiloru indigeni, Transilvani'a de multu indreptase privirea sea asupr'a Imperatului

germano, care inca dela Batai'a Mohaciana avea in possessiunea sea o parte mare si din Ungari'a. La anulu 1683 Turcii cu o armata infricosiata ajunsesera a impresura chiaru si Vienn'a, dar prin curagiulu cetatieniloru si ajutoriulu Poloniloru sub eroiculu loru rege Ioanu Sobieschi fura invinsi si sfarmati. Ostile imperatesci inaintara pe urm'a loru si la a. 1686 luara din manile loru chiaru si cetatea Bud'a, centrulu puterii turcesci in Ungari'a. Vedendu Ardelenii crescendu astfelu succesele crestiniiloru, ear puterea musulmaniloru mergendu spre apunere, inca in anulu acest'a facura unu pactu cu Imperatulu Leopoldu I, in care—de si deocamdata numai pe sub mana—i oferira protectoratulu asupr'a tierei. Prin staruintiele generalissimulu austriacu Carolu de Lotaringi'a tractatulu acest'a se reinnoi la anulu 1688 in diet'a dela Fagarasiu, unde se recunoscù in modu solenu protectoratulu Regelui ungurescu si Imperatului romanu Leopoldu I. si alu urmatoriloru lui, intarindu-se Principele Michailu Apafi I. si fiu-seu de acela' si nume in domni'a Transilvaniei, precum si legile (constitutiunea) tierei sanctunandu-se cu putine modificatiuni; ear armat'a imperatesca se stationa prin orasiel: Sabinu, Clusiu, Brasiovu, Bistriti'a, Săbesiu, Dev'a si Orestia.

2. Morindu la a. 1690 Apafi, amesuratu le-

gamentului facutu trebui se i urmeze fiulu sen Michailu Apafi II. Dar pentraca erá prea tineru, Leopoldu traganà cu intarirea lui. Intr'aceea Tököly cu ajutoriu de Turci, Romàni si Tatars trecù fàra veste preste Carpati pe la „Pétr'a-Craifului“, irupse in Transilvani'a, batù pre Transilvanii si Austriacii la Zernesci si la satulu Cristïanu lângã Sabiiu se proclamã principe; dar curendu dupa aceea trebui se easa din tíera. In fine Imperatulu Leopoldu dupa mai multe negotiãri cu diet'a tierei dedù in 4 Decembre 1691. o diploma — „Diplom'a Leopoldina“, carea este pactulu fundamentale intre tíera si noulu principe. Apafi intr' atãt'a perduse valórea sea, încãtu Imperatulu fàra nici o greutate lu potã duce la Vienn'a, unde i dete titlulu de principe alu imperiului romanu si o pensiune anuale pâna la mórte. Elu este celu din urma principe indigenu transilvanu.

3. Prin diplom'a Leopoldina se garantéza drepturile politice si bisericesci ale celoru „trei natïuni“: Unguri (nobili), Secui si Sasi; in fruntea tierei se pune unu Guberniu de 12 consiliari; cá mijlocitóre intre principe si tíera se asiédia in Vienn'a Cancelari'a-aulica (de curte)transilvana, si apoi se intarescu cu unele schimbãri tóte drepturile, privilegiile, titlurile si altele de mai inainte. Romãnii insa remãnu si pe venitoriu in starea cea umilita de pâna aci.

XXXIII. Imperatorul Iosifu II.

1. Dupăce mori Mari'a Theresi'a din Austri'a la a. 1780, apucă Iosifu cu mână tare frânele guvernării. Iosifu eră omu frumosu, sanatosu si plinu de focu, vioiu si blându totdeodata. Umblarea si miscările lui erau repedi si sigure; ochiulu lui celu vênetu straluciă de spiritu, si frunten lui cea inalta de tóta acea bunetia a sufletului, ce pâna la suflarea lui din urma nu l'a parasitu.

2. Nici unulu dintre oficialii lui nu eră asiă barbatu că elu. Vêr'a se scolă la 5 ôre, eam'a nu-mai ce-va mai tardtu, si fâra amanare se apucă de lucru. Pâna cătra 9 ôre lucră, apoi dejună câteva minute si iar lucră barbatesce mai departe. Din ôra 'n ôra se duceă pe galeria, ascultă pre ômenii, ce voiau se i vorbêsca, si le luă rogamintile cu mân'a sea. La ori-ce rogare se raspundeă curendu, si 'n terminu de o septemâna fia-cine si-priimiă resolutiunea. Pe la amédi, insotitu numai de unu singuru servitoriu, mergeă séu pe josu séu calare séu cu caret'a la preunblare, dupa aceea se puneă la mésar. Acolo mancă bucatele cele mai simple, ear vinu nu beă nicicandu. Ôr'a de dupa mésar o consacrá muzicei si apoi iar se apucă de lucru séu dedeă audiintie. La 7 ôre sér'a mergeă séu la teatru séu in vreo societate, carea de regula eră compusa totu din acelesi persône, unde Iosifu se aretă

cá celu mai amabile omu privatu. Dupa re'ntórcere far lucrá, cetindu repórtele si de pesiele intrate si subscriendu harthiile pregatite. Cãtra 11 óre se culcá, déca nu cum-va afaceri momentóse i spa-rieau somnulu. Cãdu erá multu de lucru, lucrá pâna nóptea tardiu, si adeseori servitorii trebuiau se i aduca aminte, cá se nu si-uite de totu de sanatatea sea.

3. Déca erá periculu, d. e. focu, totdeun'a a-lergá intr'ajutoriu, puneá mán'a si elu, incuragiá pre cei dimpregiuru si conduceá aparatele de sca-pare cu minte admirabile. Apoi impartia bani intre ómeni, precum nici odata nu esiá pe afara, fãra de a luá la sine 100 galbeni, cari in decurgerea dílei i darcia la seraci seu patimas — Iosifu iubiá pre poporulu seu si doria se fia iubitú din partea lui. Asiá d. e. o gradina, in carea pâna atunci numai nobilimea poteá intrá, o deschise la totu poporulu pentru desfetare si scrise deasupr'a intrãrei : „Locu de desfetare, consacratu tuturoró ómeniloru de sti-matoriulu lor.“ Cãdu se plãnsera nobiliu, ca acum nu mai au nicairea unu locusioru, unde se póta fi unii cu altii fãra sfiela, respunse Iosifu : „Déca asiu voi eu se traiescu totu numai între semenii mei, aru trebú se me pogoru in cript'a monastirei Capucinilor,*) unde odichnescu mosii mei, si se pe-treca dílele mele acolo.“

*) Capucinii — o tagma calugarésca in biseric'a romano-catolica.

4. Nimeni dinogiorulu lui nu faceá atát'a cátu elu; cáci elu guverná singuru, si cinci secretari de cabinetu impliniau demandárele si scrieau dictatele lui. Pe lângá atare activitate, ce tienteá totu numai la binele poporului, nu erá de mirare, ca poporulu iubiá pre domnitoriulu seu; dar nobilimea si preotímea credeau, ca au a se teme de elu. Iosifu suspendá legatur'a dintre calugarime si Pap'a, miciorá in parte pensiunile statoríte mai nainte, îmbunatatí starea Iude loro, nimicí urmele iobagiei si secuestrá o multime de monastiri. Toti ramii administratiunei statului, trebile bisericesci, scólele, politi'a, agronomi'a se îmbunatafra. In urm'a mai multora inuoiri se revoltara asupra lui Ungurii si Olandesii si amarira enii din urma ai regimului lui. Inca in Ianuaru 1790 simti, ca corpulu lui slabescesi cu pasi repedi aléruga spre grópa; cu tóte acestea lucrá inca pána in cea din urma di a vietiei se. În 19 Februaru ser'a la 10 óre si-demise pre secretarii si pofi pré spiritualulu (duchovniculu) seu. Obiectulu fantasíloru lui celoru din urma fura trebile statului cele mai momentóse. Apoi se rogá: „Dómne, care singuru cunosci inim'a mea, pre Tine Te chiámu martore, ca cu tóte, câte amu intreprinsu si amu demandatu, n'amu tientitu airea, fára numai la binele suditíloru mei. Fia voi'a T'a!“ Cánta 8 óse diminétí'a mediciei nu mai simtiau pul-

eulu. In fine dîse Iosifu: „Simta apropiarea mortiei. Dómnne, in mánile Tale dau spiritulu meu!“ Agoni'a mortiei tinù 5 minute si fù fàra dorere. Corpulu lui Iosifu, dupace esi dintr'ensulu sufletulu, semená cu alu unui omu dormindu.

Dupa Hoffmann.

XXXIV. Napoleone I.

1. In Franci'a, cá si in tóte celelalte staturi europene, pâna pe la a. 1790 afacerile tierei le portá regele impreuna cu nobilimea si cu clerulu inaltu, pe candu mass'a cea mare a poporului cetatienu si satescu erá eschisa dela tóte acestea si tóte greutátile le portá singura. Atunci incepura unii barbati in Franci'a a reclamá prin cuventu si scrieri drepturi egali pentru toti locuitorii, si asiá incepura a se face schimbári fórté mari in tóte afacerile dinlauntru ale Franciei. Aceste schimbári insa nu urmara intr'unú modu liniscitu si treptatu, ci amesuratu naturei celei iuti a poporului francesu, intr'una modu pripitu si tumultuosu. Atunci se proclamá libertatea, egalitatea si fratietatea preste totu; atunci se desfiintiá iobagi'a (feudalismulu), se lapedá form'a monarchica a statului si se proclamá republic'a; ba nevinovatulu rege Ludovieu XVI de partid'a cea turbata revolutiunaria se judecá la mórte, si sentinti'a acést'a se si esecutá asupr'a lui. Atunci

se escă în tóta Franci'a o turburare universale, carea se finí cu unu resbelu dinlauntru (civile) și cu perderea multoru mii de ómeni. Și fiindca ideile acestea nóue se pareau periculóse și pentru alte staturi, pentru aceea poterile invecinate intrara cū potere armata în Franci'a, și acést'a aru fi fostu cu totulu umilita, déca nu aveá unu barbatu, carele se o apere de inimicii din afara și se restaureze linisc-rea dinlauntru.

2. Barbatulu acest'a a fostu **Napoleone Bunaparte**. Nascutu în insul'a Corsic'a din familia neinsemnata, elu se consacrase carierei militari în Franci'a și prin talentu și favórea sortiei se urcase repede din trépta în trépta, asiá încátu candu erá de 25 ani devenise generalu. Că atare restaurá în Parisu și în Franci'a pacea, și dupace batuse pre Austriacii în dóue espeditiuni mari, la annlu 1804 se încoroná Imperatu alu Francesiloru, apoi batú în mai multe renduri pre Austriacii, Prusii și Rusii, și pre imperatulu Austriei Franciscu I lu constrinse a i dá sotta pre fii'a sea. Sometitu preste mesura de atâtea succese stralucite, elu începú a dictá în Europ'a dupa arbitriu, a desfiintiá regatele vechi, a infiintiá altele nóue și a inzestrá cu ele pre fratii și cumnatii sei. Pe la a. 1812 elu erá domnitoriu mai preste tóta Europ'a; căci pre fiulu seu lu încoronase rege alu Romei, pre fratele seu Iosifu lu pusese rege în Spani'a, pre cumnatulu seu

Muratu rege alu Neapolei, pre frate-sen Ieronimu rege alu Vestfaliei, create atunci din mai multe tinuturi germane. Numai Engliter'a si Russi'a mai steteau independinti; cum era se le cuceresca si pre acestea? Engliter'a pe mare atat'a era de poterica, incatu ori ce atacu alu marinei franceze nu o supera; de aceea Napoleone introduse vami grele pentru tote marfurile englesesci, dar prin acesta mesura pagubi mai multu pre poporele sele proprie, decatu pre Englesii. Ear cu Russi'a se incaiera la resbelu, pentruca destituise pre unu principe inruditu imperatului Alexandru. Cu o oste gigantica de 500,000 soldati adunati mai din tote tierile Europei si cu 1000 tunuri intra Napoleone in Iuniu 1813 in Russi'a. Rusii intre lupte necontenite se totu retrageau, aprindiendu-si in urma satele si orasjele. In fine dupa doue batalii forte sangerose la Smolensk si la Borodino intra Napoleone in 14 Septembrie in **Moscva**, carea o afla mai de totu gola de omeni. Aici se incuartira in palatiulu imperatescu numitu Creml, cugetandu, se ierneze acolo si apoi in ver'a urmatoare se merga asupr'a Petropolei. Insa ce groza cuprinse pre Francesii, candu in noptea urmatoare dupa asiediarea lor se pomenira incungiurati din tote partile de focu! Generalulu Rostopcinu, comandantele cetatiei, demandase a se aprinde cetatea, ca astfel Francesii se

nu aiba unde ierná. Acum începù Napoleone a negocíá cu Alexandru pentru pace. Acest'a insa traghá lucrulu inadinsu, cá se vina iérn'a. Napoleone cá orbitu nu cunoscù planulu acest'a, ci stetù 34 zile in Moscú'a si numai in zilele din urma ale tómei se hotári a se re'ntórce din Russi'a. Insa acum erá prea tardu. Frigulu ajunsese prin Novembre 18° si mai tardu se urcá la 27. Cu greutate ne-spusa, fára nutrimentu, fára vestiminte, de tóte pártile incungiurata si atacata de Rusi, se retrase armat'a cea mare, lasandu pe urma-si sute si mii de ómenii sei cadiuti in lupte, consumati de fómé si de geru. Candu ajunse armat'a la Smolensk, nu mai aveá decâtú vreo 40,000 de feciori intregi. Aici erá se sosésca Francesiloru ajutóre de totu felulu. Rusii insa acum alergau se ocupe riulu Berezin'a, si asiá se prinda tóta armat'a inimica; dar Napoleone cu bravura admirabile, infrangendu-i pretotindeni, si-deschise drumulu si apucá inainte, insa 18,000 soldati, remanendu indereptu, cadiura in mánile Rusiloru. La trecerea preste Berezin'a atát'a erá de mare imbulzél'a, încátu multi fura calcati de sotii lorú, multi cadiura in ap'a cea ghiatiósa si se innecara. Din 500,000 soldati Napoleone remasese cu 8000; preste 200,000 cadavre se ingropara in Russi'a; mai tóta Europ'a erá in jale pentru perderea filorú sei periti in acésta expeditiune nefericita.

3. Acum mergă Napoleone la Parisu și adună oște nouă; căci popoarele subjugate până aci, cu deosebire Germanii cu Prussia în frunte, se radica cu toată puterea loră asupra cuceritoriului. În **batalia cea mare dela Lipsia** din 16, 17 și 18 Octombrie 1813, carea urmă acum, și carea este cea mai sângeroasă batalia a timpului nou, Napoleone a trei-a zi se înfrânse și se retrase. Atunci Rusii, Austriaci și Prusii aliați persecutându-lu intrara în Franța, și după multe lupte luara Parisul. Napoleone resignă de tronul în favoarea fiului său și se retrase la insula italică Elba. Dar resignatiunea lui nu se primi, ci aliații lu declarara lipsitu de tronul și instituiră pre Ludovicu XVIII. rege alu Francesilor. După câtu-va timp însă, vedindu Napoleone de o parte desbinarea aliaților, de alta parte nemulțimirea Francesilor cu noul lor rege, parasi intru ascunsu insula și deodată se arătă în Franța. Armatele trimise asupra lui trecura la densula, și se pareă, ca elu iara va se ajunga la domnia cea de mai înainte. Insa Englezii și Prusii nu i lasara resuflu, ci după mai multe loviri mai mici lu inchisera la satul **Waterloo** în Belgia, așa încatu pe lângă totu eroismulu armatei franceze Napoleone fu invinsu. Acum lu prinsera inimiții și lu inchisera în insula cea desiertă Sant-Elena în Oceanulu atlanticu, unde

adrobitu de nenumeratele ostenele și suferinție, și machnitu pentru ticalosulu tractamentu, ce i se facù, morì in 5 Maiu 1821.

4. Ear aliatii in **Congressulu dela Vienn'a** restaurara Europ'a in form'a aceea, dupacum fusese inainte la a. 1792, și dupacum parte mare o vedemu inea până in diu'a de astadi, cu aceea, ca de atunci încóce Itali'a—afara de Rom'a— s'a constituitu intr'unu singuru statu, ca o parte a Turciei s'a eliberatu și s'a transformatu intr'unu regatu propriu și independinte grecescu, ca Moldavi'a și Romani'a s'au impreunatu, Serbi'a s'au usioratu de domni'a turcésca, Prussi'a si-a castigatu rolulu de egemonia (conducere) in Germani'a, și alte mai multe schimbări, ce se facura in decurgerea timpului inlauntru staturiloru europene.

Incheiare.

Acestea sunt, fórte pe scortu, cele-ce ne spune Istori'a dela inceputulu neamului omenescu pàna in diu'a de astadi despre cele mai de frunte in-templàri ale omenimei in deobste, si despre ale patriei nóstre si ale poporului nostru in deosebi.

Cà intr'o carte deschisa stau scrise in Istoria faptele si suferintiele ómeniloru, cari au traitu inainte de noi, si suntu puse dinaintea ochiloru nostri. Nenumerate suntu esemplele, ce ne arata Istori'a atàtu in cele bune, càtu si in cele rele, cá se ne invetiàmu: binele a lu iubi si a lu urmá, ear reulu a lu urgisi, a lu combate si a ne ferí de elu!

Registrulu materiiloru.

	Pagin'a
Introducere	3.
Tempulu vechiu	
I. Inceputulu neamului omenescu	4.
II. Chinesii	5.
III. Indienii	7.
IV. Vavilonenii sî Assirienii	8.
V. Egiptenii	12.
VI. Fenicienii	15.
VII. Evreii	17.
VIII. Medii sî Persii	21.
1. Astyage sî Chiru	21.
2. Chiru sî Cresu	24.
3. Mórtea lui Chiru	25.
4. Cambyse sî Dariu	26.
IX. Grecii séu Elinii	28.
1. Poporulu grecescu	28.
2. Resbelulu Troianu	30.
3. Lycurgu, legistatotele Spartei	32.
4. Solone, legistatotele Atinei	35.
5. Luptele Greciloru cu Persii	37.
6. Socrate Intieptulu	40.
7. Alexandru celu Mare	43.

	Pagin'a
X. Romanii	47.
1. Fundarea Romei	47.
2. Virtute romana	49.
3. Hannibale și Scipione	52.
4. Iuliu Cesare	54.

Tempulu de mijlocu.

XI. Crestinismulu	56.
XII. Inceputulu Romaniloru in Daci'a	58.
XIII. Gónele creștiniloru <small>University Library Cluj</small>	60.
XIV. Caderea Romei	62.
XV. Mohamedu	64.
XVI. Venirea Magiãriloru	66.
XVII. Stefanu, antãiuulu rege alu Ungariei	72.
XVIII. Espeditiunile cruciate	75.
XIX. Intemeierea principatului Romani'a prin Radulu I. Negru	78.
XX. Intemeierea principatului Moldavi'a prin Dragosiu Voda	81.
XXI. Proba de limb'a vechea romãna.	85.
XXII. Tatarulu (cãntecu vechiu)	86.
XXIII. Cum s'au pusu Moldavi'a și Romani'a sub protectiunea Turciloru	87.
XXIV. Daniilu Sichastru	89.
XXV. Batai'a cu Turcii pe Cãmpulu-pãnei	90.
XXVI. Inventarea artei tipariului	94.
XXVII. Ocuparea Constantinopolei prin Turci	96.

Tempula nou.

Pagin'a

XXVIII. Descoperirea Americi	99.
XXIX. Batai'a dela Mohaciu	104.
XXX. Invetiaturile religiunarie ale lui Luther si Calvinu	108.
XXXI. Transilvani'a sub Principi proprii	111.
XXXII. Cum a venitu Transilvani'a la Au- stri'a.	112.
XXXIII. Imperatulu Iosifu II.	115.
XXXIV. Napoleone I.	118.

Incheiare 124.

